یەکێتیی نەتەوەیی بەپێی یاسا، ئەزموونی چین.. هێژا حەسەن

لە ١ی تەممووزی ٢٠٢٦دا،"یاسای پێشخستنی یەکێتی و پێشکەوتنی نەتەوەیی لە کۆماری میللی چین" بە فەرمی چووە بواری جێبەجێکردنەوە، ئەمەش بە یەکەمجار چین چوارچێوەیەکی یاسایی نیشتمانیی گشتگیر تایبەت بە بەهێزکردنی یەکێتیی نەتەوەیی دابەزرێنێت. یاساکە لە ١٢ی ئاداری ٢٠٢٦ لە چوارمین کۆبوونەوەی ١٤یەمین کۆنگرەی نیشتمانیی نوێنەرانی گەل پەسەند کرا، و گۆڕانکارییەکی بەرچاو لە سیستەمی حوکمرانیی چین نیشان دەدات، بەوپێیەی یەکێتیی نەتەوەیی لە ئامانجێکی سیاسیی درێژخایەنەوە دەکاتە چوارچێوەیەکی نیشتمانیی بەپێی یاسا پابەندکەر. بە داپێشینی بواری پەروەردە، کلتور، حوکمرانی، گۆشەپێدانی ئابووری، فەزای ئەلیکترۆنی (سایبەر)، ئیدارەی گشتی و بەشداریی کۆمەڵایەتی، یاساکە ڕەنگدانەوەی هەوڵەکانی پەکینە بە دامەزراوەییکردنی تەبایی نیشتمانی لە ڕێگەی یاسادانانەوە، لەبری ئەوەی تەنها پاشکۆی ڕێنمایییە ئیدارییەکان بێت. چین بە فەرمی دان بە ٥٦ گرووپی نەتەوەیی (ئەتنیکی) جیاوازدا دەنێت، کە تێکەڵاوییان لە گەڵ یەکتردا لە سەدکاندا شێوەی بە گۆشەسەندنی مەزووبی و کلتوریی وەرگەکە بەخشیوە. پشکیی یاسا نوێیەکە، نەتەوەی چین وەک کۆمەڵگەیەکی یەکگرتوو دەخاتە ڕوو کە لە ڕێگەی ئاوگەڵ، هاوکاری و تێکەڵاوبوونی بەردەوامی نێوان ئەم گرووپە نەتەوەییانە دروست بووە. لە پاشخانی ئەم مەزووەوە، یاسادانانەکە بەهێزکردنی ناسنامەی نیشتمانیی هاوبەشی چینیی وەک ئامانجی سەرەکیی کاروباری نەتەوەیی دیاری دەکات، هاوکات جەخت لەسەر یەکسانیی نێوان هەموو نەتەوەکان و گۆشەپێدانی هاوبەشیان دەکاتەوە. بنەمای یاسایی ئەم یاسایە، بە قووڵی لە دەستووری کۆماری میللی چین و چەمکی دروستکردنی هەستێکی بەهێزی کۆمەڵایەتی بە نەتەوەی چین ڕەگی داکوتاوە. یاساکە جەخت دەکاتەوە کە هەموو هاووڵاتییان و هەموو گرووپە نەتەوەییەکان لە بەرامبەر یاسادا یەکسانن و جیاکاری و چەوساندنەوەی نەتەوەیی قەدەغە دەکات. لە هەمان کاتدا، دەقەکە دەڵێت کە پاراستنی یەکێتیی نیشتمانی و پێشخستنی تەبایی نەتەوەیی، بەرپرسیارێتییەکی هاوبەشە لە ئەرکی دامەزراوە دەوڵەتییەکان، ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان، کۆمپانیاکان، دامەزراوە پەروەردەییەکان و تاکە هاووڵاتییاندا. هەروەها ڕێوایەتی بە

سەرکردایەتی گشتیی حزبی کۆمۆنیستی چین لە کاروباری نێودەوڵەتیدا دەدات و ئەرکی هەماهەنگیکردن دەسپێرێت بە فەرمانگەی کاری بەرەی یەکگرتوو و دەستەی سەرۆکایەتی کاروباری نێودەوڵەتیی لە ئەنجومەنی دەوڵەتدا. بواری پەروەردە پێگەیەکی ناوەندی لە تەواوی یاساکەدا دەگرێت. قوتابخانەکان لە هەموو ئاستەکاندا پابەند کراون بە تێکەڵکردنی پەروەردەی کۆمۆنیستی هاوبەشی نێودەوڵەتی چین لەناو وانەکانی پەل، ڕاهێنانی کۆمەڵایەتی و فێربوونی ئۆنلاین. یاساکە هەروەها هانی بەکارهێنانی پەرتووکی خوێندنی ئامادەکراوی نیشتمانی و پەرەپێدانی زمانی هاوبەشی نیشتمانی (مانیفێستی نیشتمانی) لە سەرانسەری وڵاتدا دەدات، هاوکات دان بە مافی یاسایی فێربوون و بەکارهێنانی زمان و نووسینی کەمینە نێودەوڵەتییەکاندا دەنێت و دەپارێزێت. لە ڕێگەی چاندنی یەکێتیی نێودەوڵەتیی لە پرسەی پەروەردەدا، یاسادانەران هەوڵ دەدەن ناسنامەی هاووڵاتیبوون لەلای نەوەی نوێ بەهێز بکەن، هاوکات کلتور و کەلەپووری کۆمەڵگە ئێتنییە جیاوازەکانی چین بپارێزن.
لەسەر ئاستی جیاواز لە پەروەردە، یاسادانانەکە یەکێتیی نێودەوڵەتیی بە قووڵی دەبەستێتەوە بە گەشەپێدانی هەرێمەکان و بەمەدەرنکردنی ئابووری. حکومەتە خۆجێییەکان ئاراستە کراون کە ئاوێتەی تەبایی نێودەوڵەتیی بکەن لە ناو پلانسازیی شار، خزمەتگوزارییە گشتییەکان، سیاسەتی نیشتەجێبوون، دامەزراندن و حوکمرانی کۆمەڵایەتیدا. یاساکە هانی ئاوگەی نەوان هەرێمەکان دەدات لە نەوان خوێندکاران، مامۆستایان، پسپۆڕان و خەبەخشاندا، هاوکات پشتگیری لە بەستنەوەی ژێرخانی گواستنەوە، لۆجستیک، سەرچاوەکانی ئاو، وزە و تۆڕەکانی زانیاری دەکات. گرنگییەکی تایبەت دراوە بە ناوچەکانی کەمینە نێودەوڵەتییەکان لە ڕێگەی سیاسەتکەوە کە بە باشترکردنی خزمەتگوزارییە گشتییەکان، خێراکردنی بوژاندنەوەی گوندەکان، بەهێزکردنی گەشەپێدان و ئاوێتەبوونی قووڵتر لە ئاستی ستراتیژییەکانی گەشەپێدانی نیشتمانیدا داڕێژراوە، لەوانەش دەستپێشخەریی (پشتێن و ڕێگا)، لەم چوارچێوەیەدا، گەشەپێدانی ئابووری تەنها وەک ئامانجێکی گەشەکردن سەیر ناکرێت، بەڵکو وەک میکانیزمێکی گرنگ بۆ بەهێزکردنی تەبایی نیشتمانی و ڕێخساندنی خۆشگوزەرانی هاوبەش دادەنرێت. کلتور تەوەرێکی دیکەی گرنگی ئەم چوارچێوە یاسایییە نوێییە. یاساکە هانی حکومەتەکان لە هەموو ئاستەکاندا دەدات بۆ پاراستنی شوێنە مێژووییەکان، کەلەپووری کلتووری، موزەخانەکان، پەرتووکخانەکان، جێژنە نەریتییەکان و ئاوگەی هونەری کە ڕێنگدانەوەی دروستبوون و گەشەکردنی نێودەوڵەتیی چینن. یاساکە پشتگیری لە ڕێزگرتنی یەکتر لە نێوان گرووپە

نەتەوەیی جیاوازەکاندا دەکات و هاوکات کار بۆ بەهاوکردنەوەی ئەو دەکات کە بە "هەما هاوبەشەکانی شارستانیەتی چین" ناو زەد دەکرێن. گەشتیاری، پێشانگە کلتوریەکان، بەرنامەکانی ئاوگۆڕی گەنجان و چالاکیە خۆبەخشیەکان گشتیان هاندەرێن وەک کەناڵی کرداری بۆ زیادکردنی کارلێک و لێکتێگەیشتنی نێوان کۆمەڵگەکان لە سەرانسەری وڵاتدا. یاسادانانەکە هەروەها بایەخێکی بەرچاو بە حوکمرانی لە سەردەمی دیجیتاڵدا دەدات. بە درککردن بە کاریگەریەکانی گەشەسەندووکانی پلاتفۆرمە ئۆنلاینەکان، یاساکە دروستکردن یان بەهاوکردنەوەی هەر زانیارییەک کە رق و کینەی نەتەوەیی، جیاکاری ئەتنیکی، یان ناوەڕۆکێک کە زیانبەخش بێت بۆ یەکێتی نیشتمانی تەدابێت قەدەغە دەکات.

بەڵام بەرانی تۆڕەکان (سۆشیال میدیا و ئینتەرنێت) پابەند کراون بە لادانی ناوەڕۆکی قەدەغەکراو، پاراستنی تەمارە پەیوەندیدارەکان و هاپەرتکردنی سەرپێچیەکان بۆ دەسەڵاتدارێ تایبەتمەندەکان. ئەم بڕگانە حوکمرانی فەزای ئەلیکترۆنی دەکەنە بەشێک لە چوارچێوە یاساییە فراوانەکەی چین بۆ پاراستنی تەبایی کۆمەڵایەتی و هەنگدانەوەی زیادبوونی جەختی حکومەتە لەسەر حوکمرانی دیجیتاڵی وەک بەشێک لە ئاسایشی نیشتمانی و ئیدارەی گشتی. جێبەجێکردنی دامەزراوەیی زۆر لەوانە دوورتر دەڕوات کە تەنها ئاژانسەکانی حکومەتی ناوەندی بگرێتەوە. یاساکە بەرپرسیارێتی دەسپێرێت بە حکومەتە خۆجێیەکان، کۆمپانیاکان، سەندیکاکان، قوتابخانەکان، هەڵکخراوە ئاینییەکان، کۆمەڵگە مەدەنییەکان، لیژنەکانی گەڕەک و لیژنەی گوندەکان بۆ ئەوەی یەکێتیی نەتەوەیی تەواو بکەن لەناو کارەکانی هەژانیاندا. هەروەها هەفتەی چوارەمی مانگی ئەیلوولی هەر ساڵێک دیاری دەکات وەک "هەفتەی هاگایاندنی پێشکەوتن و یەکێتیی نەتەوەیی"، بەمەش میکانیزمێکی نیشتمانی بۆ پەروەردەی گشتی و هەمەتی هۆشیاری دروست دەکات. لە هەمان کاتدا، ماف بە هاووڵاتیان دراوە کە زانیاری بدەن لەسەر پێشهلکاریەکانی یاساکە، و دەسەڵاتدارانی گشتی هووبڵووی هەکاری سزادان یان یاسایی دەبنەوە ئەگەر ئەرکە یاساییەکانی خۆیان ئەنجام ندەن. لەبەر ئەوە، یاسادانانەکە بەشداریی گشتی لەگەڵ لێپرسینەوەی دامەزراوەییدا وەک دوو میکانیزمی تەواوکار بۆ جێبەجێکردن تەکەڵ دەکات. لە ڕوانگەی حوکمرانییەوە، یاسای پێشخستنی یەکێتی و پێشکەوتنی نەتەوەیی وەک وەستانگەیەکی دامەزراوەیی گرنگ لە گەشەسەندنی یاسایی چیندا هەژمار دەکرێت. لەبری مامەڵەکردن لەگەڵ کاروباری نەتەوەییدا تەنها وەک سیاسەتێکی ئیداری، یاساکە پێکهاتەیەکی یاسایی گشتگیر دادەمەزرێنێت کە پەروەردە، گەشەپێدانی

ئابووری، پاراستنی کلتوری، حوکمرانی دیجیتاڵی، ئیدارەی گشتی و ئاسایشی نیشتمانی لەژێر چوارچێوەیەکی یاسایی یەکگرتوودا بەیەکەوە دەبەستێتەوە. چ بە سەرنگاندنی لە ڕوانگەی گۆشەسەندنی دەستوورییەوە، چ ئیدارەی گشتی، یان بەراوردکاری حوکمرانیی نێتۆیی، یاساکە هەوڵدەدات لەسەر ئاوەژووی چین چینی هاوچەرخ ئیدارەی فرە نێتۆیی بدات لە ڕێگەی دامەزراوە یاساییەکانەوە لەکاتێکدا بەدوای ئامانجە فراوانەکانی مەدەرنکردنی نیشتمانی، سەقامگیری کۆمەڵایەتی و گۆشەپەدانی درێژخایەندایە.

هێرۆ حەسەن

سەرچاوە:
Ethnic Unity and Progress Law
https://www.chinalawtranslate.com/en/ethnic-unity-and-progress-law/

نەخوێندنەوەی یان تێنەگەیشتن.. وەڵامێک بۆ هەمەر محەممەد.. ئەحمەد ئاسۆ

بەڕێز هەمەر محەممەد نووسینێکی بە ناونیشانی "پشیلەی مردوو یان ئاژدیهای زیندوو؟" وەکو وەڵامێک بە وتارێکی پێشتری من بە ناونیشانی "تەعریب، ستراتیجی پشیلەی مردوو" بڵاوکردووتەوە.
من کاک هەمەر ناناسم و هیچ لەبارەی پاشخانی سیاسیی ئەو بەڕێز نازانم و گرنگیش نییە بڵێم، بەڵکو من ماموستا لەگەڵ دەقی نووسینەکەی دەکەم. هەبەت ئەوە دەزانم کە نووسەرێکی بواری پەسەی ئێنفالە.
لە دوو ئاژی ئابردووەوە تا ئێستا کۆمەڵێک هاوڵێی فەیسبووک لە مەسنجەرەوە لینکی وتارەکەیان بە ناردووم و پرسیاریان کردووە ئایا هیچ وەڵامێکم دەبێت لە کاتێکدا پێش ئەو هاوڵێیانە، خەم بینیم. دوای ئەوەی بە وردیی وتارەکەم خوێندەوە تێنەگەیشتم ئایا کاک هەمەر وتارەکەی منی بەو شێوەیەی کە هەیە نەخوێندووەتەوە یان

تێنەگەیشتووە لە کاتێکدا ڕوون و سادە بە خوێندنەوەیەکی ورد لە مانا و مەبەستە دروستەکانی وتارەکە تێدەگەیت. سەرەتا نەموبست وەڵامی بەدەمەوە لەبەرئەوەی پێم وابوو کاک هەمەر وتارێکی نووسیوە کەمترین وەڵامدانەوەی تێدایە بە وتارەکەی من سەرباری ئەوەش کە هەندێ لەژیکی زۆری تێدایە، بەڵام دوای سەرنجی چەند هاوڕێیەکم کە وتارەکەشیان بە ناردبووم، ئەوەم بە باشتر زانی کە وەڵامی بەدەمەوە.

هەندێ لەژیکییەکان

ڕاستە نووسینەکەی کاک هەمەر، هەندێ کێشەیشنی "کێشەیشن واتا وەرگرتنی واژەیەک، دەستواژەیەک، ڕستەیەک، دەقێک یان چەند دەقێک یان بەشێک لە نووسینێک و لە نێو کەوانەدا دایدەنێین بە پشتگیریکردن یان وەڵامدانەوە یان ڕەخنەکردنی نووسینێک" وتارەکەی منی تێدایە، بەڵام لە پێوەند بە کێشەیشنکانەوە چەندین جار هەندێ لەژیکی تێدایە کە ئەمانەن:

یەکەم: لە هەندێکیاندا مانای پێچەوانەی پێداون "misrepresenting" و لەسەر ئەو مانا پێچەوانانە بینای گوایا ئارگیومێنتەکانی خۆی کردووە، ئەمەش پێی دەگوترێ "Straw man" واتا داهێنە کە یەکێک لە هەندێ لەژیکییەکانە "Logical Fallacies" واتا بیناکردنی ئارگیومێنت لەسەر مانا و تێگەیشتنی هەڵە، کە دەرئەنجام ئارگیومێنتێکی نادروستی لێدەکەوێتەوە.
نموونە: کاتێک دەڵێت: "پرسیاری جەوهەری ئەوەیە: تۆ بە لەژیکی پشیلەی مردوو دەکەیتە ئارگیومێنت لەکاتێکدا ئەوەی مەترسییە ئێژدیهای زیندووە. "
هەر لە بنەماوە کاک هەمەر کەشێ تێگەیشتنی هەیە لە کێکیترین بەشی وتارەکەی من و لە ستراتیجی پشیلەی مردوو. من لە وتارەکەمدا بە وردیی و ڕوونیی هەم ستراتیجی پشیلەی مردووم باسکردووە و هەم هەکار و ئامانجی بەکارهێنانی ئەو ستراتیجەم باسکردووە و هەم ئەوەشم ئاماژە پێداوە کە ئەوانە کێن کە ئەم ستراتیجە وەکو تاکتیک بەکاردەهێنن و هەروەها لە چ کاتێکدا و کەی بەکاریدەهێنن. هەر کەسێک بگەڕێتەوە بە وتارەکەی من و بە سادەیی بیخوێنیتەوە لەی تێدەگات.
ستراتیجی پشیلەی مردوو، چەمکێکە یان ناوێکە بە هەر پرس و بابەتێک بەکاردەهێنرێت لە نێو چەوەی سەرقاڵکردنە سیاسییەکان و بە ئامانجی دابەشکردنی کەمەگای سیاسیی بەکاردەهێنرێت کە وەکو تاکتیک لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە پێنای دەبرێتە بەر بە ئامانجی لابردنی سەرنجی

دەستەبژێری کۆمەڵگا و هاووبەری میدیایی و هاونیشتمانیان بە گشتی لەسەر ئەو پرس و بابەتانەی کە دەسەڵاتداران لاواز و دژاون تێیاندا و نیگەرانن بە باسکردنیان. لینتن کۆسبی ئەو ستراتیجی ناوناوە پشیلەی مردوو کە مەبەست لە وروژاندنی هەستی خۆکۆ و ئاکۆشانی سەرنج و بیرکردنەوەی ئەوانە بە ئەو بابەتکی سیاریکراو و لابردنی سەرنجیان لەسەر بابەتگەلی دیاریکراوی دیکە.
بە کورتیی، ئەگەر ئەم کۆشێیەی کە ئێستا بە تەعریب لایەن کاک هەمەر و ئەوانیدیکەوە باسی لێوە دەکرێت و دەیانەوێت هاونیشتمانیان و میدیا و هاووبەری گشتی کۆمەڵگای ئەمەی پێوە سەرقاڵ ببێت و دابەشکاریی سیاسیی بهێنێتە ئاراوە، تەنانەت ئەگەر بە ئاژدیهای زیندووش ناوبەرین هیچ لە بابەتەکە ناگەیت و لەو کاتەدا ئەوە ئاژدیهای زیندووە کە دەسەڵاتداران لە ژێرەوە و ناڕاستەوخۆ هەڵیانداوەتە سەر مێزی گفتوگۆی دەستەبژێران و میدیا و کۆمەڵگا بەگشتیی و هەمووانیان پێوە سەرقاڵکردووە لە کاتێکدا بابەت و پرسی سەرەکیی و گرنگی خەڵک پشیلەی مردوو یان ئاژدیهای زیندوو نەبووە بەڵکو پرس و بابەتگەلی دیکە بوون کە مایەی گفتوگۆ و پێوەسەرقاڵبوونی خەڵک بوون بەڵام ئەوان بەو پرس و بابەتانە نیگەران بوون و تێیاندا لاواز و دژاو بوون و بابەتەکان لە دژی ئەوان بوون کە واقعییەتیان هەبووە. لە وتارەکەمدا باسی ئەو پرسە گرنگ و کاریگەرە واقعیی و ئاستەقینانەم کردووە کە بابەتی ئێستایی خەڵکن و لە دژی دەسەڵاتدارانن و بەڵام بەهۆی پشیلەی مردوو یان تەبە ئاژدیهای زیندووەوە هەوڵدەدرێت کە خەڵک بابەتە گرنگ و ئاژانەیی و واقعییەکانی خۆی لە بیربەرێتەوە و بە بابەتکی تردا سەرقاڵ بکرێت. ئەمە سەرباری ئەوەی کە کاک هەمەر دەستەواژەی ئاژدیهای زیندووی لە شوێنی تردا وەرگرتووە بەبێ ئەوەی ئاماژەی پێبکات.
واتا کاک هەمەر ئەوەی فەرامۆش کردووە یان تێنەگەیشتووە کە ستراتیجی پشیلەی مردوو، تاکتیکی دەسەڵاتدارانە بۆ سەقاڵکردنی کۆمەڵگا بە بابەتکەوە و لابردنی سەرنج و بیرکردنەوەی گشتی لەسەر بابەتکی تر. واتا ئەوە دەسەڵاتدارانن کە گەمەکیان دیاریکردووە و کاک هەمەر و ئەو بەڵزانەی دیکەش کە وەکو کاک هەمەر هەموو وزەی خۆیان خستووەتە گەڕ لەو پێناوەدا و لە بەرئەنجامدا منیش و زۆری دیکەشی پێوە سەرقاڵ کراوە. ناوی ستراتیجەکە هەرچییەک بێت هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێت کە ئەم تاکتیکی سەرقاڵکردنی نوخبە و فەزای میدیایی و هاووبەری گشتی کۆمەڵگایە بەو پرس و بابەتانەوە کە دەسەڵاتداران لە پشتییانەوەن، کە من لە وتارەکەمدا بە دروستکراو یان بەرهەمهێنراوە سیاسییەکان "مانیفاکتۆرکراوە سیاسییەکان"

ناومهێناون.
واتا ئاگر تەعریب وەکو ئاوی کاک هەمەر و ئاو بەرزانی دیکەش کە باسی لێوە دەکەن ڕاستییەک و ڕوایەتییەکی لە نێو خۆیدا هەڵگرتبێت، هەشتا هەر وەکو تاکتیک یان ستراتیجی پشیلەی مردوو یان بەو شێوەیەی کە کاک هەمەر دەیخوازێت ئاژدیهای زیندوو، بەکارهێناوە و مامەڵەی لەگەڵ کراوە کە لایەن دەسەڵاتدارانەوە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و لە ڕێگەی بریکار بەر سەبەرکانیانەوە تووهەڵدراوەتە سەر مێزەکە و هەمووانی پێوە سەرقاڵکراوە و لەرەوە دەستبژێڕ و میدیا و کەمەڵگا دوورخراوەتەوە لە بابەتە ڕاژانەیی، واقعیی و ڕاستەقینەکان.
کاتێکیش کەمەڵگا بەو بابەتەوە سەرقاڵکراوە، خۆ ئەمە بە چارەسەری ئاو کێشایە نییە، یان ڕێگە گرتن لە زیاتر گۆڕەبوونی کێشەکە، لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە. تەنها سەرقاڵکردنە و هیچی تر. لە وتارەکەشمەدا ئاماژەم بەوە کردووە کە دەشێت دەرئەنجام دەسەڵاتدارێتییە خەڵکییەکەی بزووتنەوەی کوردایەتیی، بیکاتە دەستمایەی خۆی بە ساتوسەودا لەگەڵ بەغدا بە خۆ دەربازکردن لە هەندێ کێشەی شەخصیی و حزبیی و بنەماڵەیی خۆیان و بەدەستهێنانی هەندێ دەستکەوتی شەخصیی، سیاسیی و بنەماڵەیی.
نموونەیەکی دیکە: کاتێک کاک هەمەر دەنووسێت: "ئاوەی دێت بە بازرگانی و سپیکردنەوەی پارە دەیفرۆشنەوە" کە مەبەستی خەڵکی هاتووی عەرەبە بە کوردستان، کە گوایا ئەمەی لە وتارەکەی منەوە وەرگرتووە و دەرئەنجامگیریی کردووە و گوایا بەگەیەکە لە دژی خەم. بەڵام ئەمە پێچەوانەی مانا و مەبەستی ڕووی نێو نووسینەکەی منە لەبارەی سپیکردنەوەی پارە کە من لە وتارەکەمدا باس لە بەرپرسان و وەبەرهێنەرانی کورد دەکەم کە بەشکیان "ڕەنگە ئاگر بەخەم زەرینە هەڵە نەبێت" بە هاوبەشیی لەگەڵ دەسەڵاتداران یان وەکو بریکارێکی ئاوان، پارەی یەکەکانی نیشتجێبوون بونیاد دەنێن و ئەمەش لە بەشێکی زەریدا سپیکردنەوەی پارەی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستانە.
ئەمە لە وتارەکەی منداکە مانای سادە و ڕوونە، بەڵام کاک هەمەر مانایەکی پێچەوانەی دەداتە پاڵ، کە هەڵەیەکی لۆژیکییە.
ئەم دوو نموونەی سەرەوە، هەڵەی لۆژیکی نێو وتارەکەی ئاو بەڕوونی کە مانای پێچەوانە "misrepresenting" دەداتە پاڵ دەستواژە یان دەربڕینەکانی نێو وتارەکەی من. جا هەڵە لۆژیکییەکە بە مەبەستەوە بێت یان بەبێ مەبەست و لە تێنەگەیشتنەوە بێت هیچ جیاوازی نییە. لەنێو هەڵە لۆژیکییەکاندا ئەم هەڵە لۆژیکییە پێی دەگوترێ داهێنانی "Straw man" و تێ دەیت لە دەستواژە و ستەکانی نووسینی ئاو

کەسێی کە بە ئامانجت گرتووە، مانای پێچوانەی دەسازنیت و هەڕەشەیان دەکەیت. واتا داهێنەرێک دروست دەکەیت و دەیکوتی لە جێگای مانا دروست و ئارگیومێنتە ڕاستەقینەکان. ئەمەش لە بەرئاوەی ئاسانترە و ناتوانیت مانا دروست و ئارگیومێنتە ڕاستەقینەکانی نووسینەکە هەڕەشە بکەیت و پووچەڵیان بکەیتەوە.

دووەم: لەهەندێک کاتیشنی دیکەدا، هەندە واژە یان دەستواژەی بەکارهێناوە کە وایدانێت "assuming" و وەها پیشاندەدرێت کە من وام نووسیوە یان مەبەستم ئەوە بووە لە کاتێکدا وتارەکەی من هیچ واژەیەک و دەستواژەیەکی وەهای تێدا نییە و بە تێگەیشتنێکی سادە و خوێندنەوەیەکی سادەش ناگەیت بە وەها مەبەستێک ، کە دیسانەوە ئەمەش هەڵەیەکی تری لێژیکییە.
نموونە: کاتێک دەڵێت: "من نە حزبییم نە شۆڤێنیی" یان لە شوێنێکی تردا دەڵێت: "لە کاتی دەنگ بەرزکردنەوەم لە دژی ئەم نادادییە بکرێم بە شۆڤێنیی" لە چەند شوێنێکی تریشدا واژەی شۆڤێنی یان شۆڤێنیستی بەکارهێناوە کە لە کۆنتێکستی نووسینەکەیدا ئەوە پیشان دەدات و ئەو مانایە دەدات کە گوایا وەکو ئەوەی من لە وتارەکەمدا وەهام نووسیوە یان مەبەستێکی وەهام هەبووە و ئەویش هاتووە وەڵامی داوەتەوە.
لە کاتێکدا لە وتارەکەی منداە، بەهیچ جۆرێک ووشەی شۆڤێنی یان شۆڤێنیست نەهاتووە و لە هیچ شوێنێکی وتارەکەشمدا ئەو مانایە یان ئەو مەبەستە نادەزیتەوە لە ئاست ئەو کەسانەی باسی تەعریب دەکەن.
واتا کاک هەمەر، هەر بە خەیاڵی خۆی واژەیەک دەداتە پاڵ نووسینەکەی من، چ ئەوەی وەهام نووسیبێت یان مەبەستم ئەوە بێت، و دواتر دێت وەڵامی دەداتەوە. لەڕاستدا دەردەکەوێت، کاک هەمەر وەڵامی خەیاڵ و لێکدانەوەی خۆی دەداتەوە نەوەکو نووسینەکەی من و مانا و مەبەستەکانی. کاک هەمەر هەندە ترس و خەیاڵی لای ئەوە بووە بە شۆڤێنی لە قەڵەم بدرێت، هاتووە ئەمەی بەسەر نووسینەکەی من و مانا و مەبەستەکەیدا شکاندووەتەوە و ئینجا وەڵامی داوەتەوە و بەرگری لە خۆی کردووە، گوایا شۆڤێنی نییە. ئەمە هەڵەیەکی لێژیکییە کە پێی دەگوترێت: وەها دانان "assuming"

سێیەم: لە هەندێک شوێنی تردا هەمان ئارگیومێنتی نەو وتارەکەی من دەهێنێت و دەیکاتەوە بە گژ منداە. لە کاتێکدا من ئەو ئارگیومێنتەم بونیاد ناوە و دەرئەنجامی وتارەکەی منی لەسەر بینا کراوە، چەن دەکرێت لە بەرانبەر منداە بەکاربهێنرێتەوە، کە ئەمەش هەڵەیەکی لێژیکییە.

نموونە: کاک هەمەر باسی ئەو دەکات کە منیش هەر وەکو ئەو هیچ ئامارێکی ورد و ڕاستەقینەم لەبەردەست نییە. واتا وەکو ئەویە کە چۆن من داوای ئامار لە ئەوان دەکەم؟ ئەوانیش داوای ئامار لە من دەکەن؟
بەڵام ئەمە چ بەمانایەکە! ئەوانەی بانگەشەی مەترسیی گەورەی! تەعریب! لە نەو هەرەمی کوردستان دەکەن، داوای ئامار لەو کەسانە بکەن کە ئەو بانگەشەیە لەم کاتەدا و بەو قەبارەیە و لەلایەن گروپێک لە دەستبژێرانەوە، بە سیناریۆیەکی تاکتیکیی سیاسیی و حزبیی بزانن.
ئەو کاک هەمەر و هاوبانگەشەکارانی کاک هەمەرن کە باسی تەعریب دەکەن، دەبێت ئامارێکی ورد و ڕاستەقینە و باوەڕپێکراویان لەبەردەست بێت و بیخەنە پێش چاوی ئەمە و خەڵکی کوردستان و بەمەش بەڵگەی بەهێز بۆ ئارگیومێنتی خۆیان دەستەبەر بکەن و قەناعەت بە خەڵک بهێنن.
بەڵام سەیرەکە لەوەدایە، من لە وتارەکەدا باسی ئەوەم کردووە کە هیچ ئامارێکی ووردو ڕاستەقینە لەبەردەست ئەو بەڵگانەدا نییە، بەڵام کاک هەمەر هەمان ئارگیومێنتەکەی خەم دەکاتەوە بە گژ منداو. ئەمەش هەڵەیەکی تری لەژیکییە.

هەندێک هەڵەی لەژیکی دیکە

کاک هەمەر هەندێک بابەت باس دەکات کە لە وتارەکەی منداو باس نەکراون لەسەر ئەمەش حوکم دەدات. ئایا دەبێت وتارێک بخرێتە ژێر لێپرسینەوە لەسەر ئەوەی کە باسی بابەتێک یان کەمەڵە بابەتێکی نەکردووە؟ لە دوای ئەوەش بیار بدەین کە ئەو کەسە دیارە ئاگاداری ئەو بابەتە یان بابەتانە نییە. چۆن ئەزانی و چۆن بیارتدا کە دیارە ئاگاداری ئەو بابەتە یان بابەتانە نییە؟ هیچ و هەر لە خۆا بەبە هیچ بەڵگەیەک و تەنها لەبەر ئەوەی لە وتارەکەیدا باسی نەکردوون؟ ئاخر ئەمە چ لەژیکێکە بەبە بنەما وایدابنێی کەسێک ئاگاداری بابەتێک یان بابەتگەلێک نییە، تەنها لەبەرئەوەی باسی نەکردوون؟ ئەمە هەڵەیەکی گەورەی لەژیکییە کاتێک لە ڕەخنەکردن، گفتوگۆکردن و وەڵامدانەوەی وتارەکەدا، بابەت یان بابەتگەلێک بکەیتە بنەمای بیاردان و حوکمدان لەبەر ئەوەی باسیان لەوە نەکراوە.
نموونە: دەنووسێت: "دیارە ئاگادار نییە کە تەعریب وەک دیاردە لە سەردەمی فتوحاتەوە نەک تەنها دژی کورد، بەڵکو دژی هەموو نەتەوەکانی ژێر دەستی سوپای ئیسلام دەستیپێکردووە. بەڵام ئەگەر

باس لە تەعریبی چەی دەوڵەتی عێراق بکەین، ئەوا بە پراکتیکی لە ساڵی ١٩٢٤ەوە دەستپێکردووە، نەک تەنها لە ٢٠٠٣ بۆ ٢٠١٤ کە ئەو ئاماژەی پێداوە. تەنانەت مژووی نزیکیشی لە دەرکردنی کوردە فەیلییەکانەوە دەستپێدەکات کە تەواوی شارەکانی کوت و عەلی غەربی و عەلی شەرقی و بەشێکی گرنگی بازاڕەکانی بەسرەو بەغدا و دیالەیان بەدەستەوە بووە. تەبەنی کاک ئەحمەد لە سەدارەدانی (٤٠٠) بازرگانی فەیلی لەساڵی ١٩٨٠دا نەبیستبێ ؟!"

ئاخر ئەو بەشە لە نووسینەکەی ئەم نووسەرە، کوا پەیوەندی بە تەوەری سەرەکیی بابەتەکەی منەوە هەیە کە بڕیتییە لە بانگەشەی ئەو بەڵگەزانە لە مەترسیی گۆڕەی تەعریبکردنی شار و ناوچەکانی هەرێمی کوردستان و منیش باسی ئەوەم کردووە. هەروەها لە وتارەکەمدا ئاماژەم بۆ کردووە کە بۆ ئامانجگیراوی من بۆ قسەلێکردن چوار پارێزگاکە و چوار ئیدارە سەربەخۆکەی هەرێمی کوردستانە "چوار پارێزگاکە: هەولێر، سلێمانی، دهۆک و هەڵەبجە و هەروەها چوار ئیدارە سەربەخۆکەش: گەرمیان، ئاپەدین، سەران و زاخۆ" و تەنانەت ناوچە دابڕاوەکان یان ناوچە کەشە لەسەرکان یان ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێمی کوردستان "کەرکوک، خانەقین، جەڵەولا ... هتد" ناگرێتەوە، ئەمەش لەبەر هەیەکی سادە و ڕوون، ئەویش ئەوەیە لەبەر ئەوەی هەموو ئەوانەی باس لەو مەترسییە گەورەیەی تەعریب دەکەن، ئاماژە بە چوار پارێزگاکە و چوار ئیدارە سەربەخۆکەی هەرێمی کوردستان دەکەن و منیش وەڵامی ئەوانم داوەتەوە.

بەیە ئەوە هەڵەیەکی گەورەی لێژیکییە کە کاک هەمەر ئەو بابەتانەی لە چەند دەڵەکدا ئیز کردووە و دواتر بەیاریداوە دیارە من ئاگاداریان نیم. کاک هەمەر هەر بۆ لێژیکە هەڵەیەی خۆی دەیتوانی چەندین بابەتی دیکە ئیز بکات جا تەنها بە ناونیشان بێت، یان چەند دەستەواژە و ستایەک لەبارەیانەوە بنووسێت و بەیاریبدایە کە ئاگاداری ئەوانەش نیم، بە کورتییەکەی لە کۆتاییدا بێت کە من ئاگاداری هیچ نیم.

تەنها ئاستییەک و ڕوانگەیەکی سادە

ڕەنگە تەنها ئاستییەک و ڕوانگەیەک لە نەو وتارەکەی کاک هەمەردا ئەوە بێت کە باس لەوە دەکات کە ئەو نە حزبییە و نە ئاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ سەر بە دەسەڵاتدارێتییە خەڵکییەکەی کوردستانە و بگرە لە دژیشیان وەستاوەتەوە. ئەو مافی ڕەوای خۆیەتی بڕگری لە خۆی بکات لە بڕانبەر ئەو پڕۆگرافی مندا کە وتومە ئەوانەی بانگەشەی

تەعریب دەکەن لە پەرلەمانتار و وەزیری خانەنشینکراوی کوردستان و عێراق، نووسەر و شیکارەوەی سیاسیی و میدیاکارانە و ... هتد، پێکەوە ئاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ سەر بە دوو حزبەکەی کوردایەتیین یان بە ناڕاستەوخۆ و بە دەستی دوو و سێ و لە سەبارەدا سەر بە ئایدیۆلۆژیای کوردایەتیی دوو حزبەکەی کوردایەتیین.

لە ڕاستییدا، هەنگاوێکی زۆر گرنگ بەم بابەتی هەڵە گەورە وتارەکەی کاک هەمەر لەبەر ئەم خاڵە نووسراوە و ئەم هەڵە گرنگ و لەپێشینە بووە بە ئەو بە وەڵامدانەوە. لەمەشدا مافی خۆیەتی و هەنگاوێکی ڕەوایەتیی و ڕاستییەکی تێدا بێت. هەروەها هەنگاوێکی کەسانی دیکەش هەبن وەکو کاک هەمەر، کە ئەو گروپە لە دەستەبژێری کەمەگای ئەمە کە من ئاماژەم پێکردوون، نەیانگرتۆتەوە. بەڵام ئەوەش ئاشکرایە کە زۆرینەی ئەوانەی باس لە تەعریب دەکەن لەو تایپە لە دەستەبژێرن کە من باسم کردوون.

بەڵام ئەم تەوەرەیش هێشتا خاڵی نییە لە کێشە. کاتێک کەتەیشنی لە وتارەکەی منەوە وەرگرتووە ئەو دەستەواژەیەی فەرامێش کردووە کە ووتووەم سەر بە ئایدیۆلۆژیای دوو خەتەکەی کوردایەتیین. واتا مەرج نییە ئەو کەسانەی ئەم بانگێشەیە دەکەن ڕاستەوخۆ سەر بە دوو حزبەکە دەستاتدارەکەی کوردایەتیی بن بەڵکو دەکرێت سەر بە ئایدیۆلۆژیای کوردایەتیی دوو حزبەکە دەستاتدارەکە بن. لێرەدا مەبەست ئەوەیە نووسەرێک یان چالاکوانێک هەنگاو لە ئاستە ڕاستەوخۆ و ڕاڤەتییەکەدا دژ و ناکۆک بێت بە سیاسەت و کار و کردەوەی دەستاتدارانی هەرەمی کوردستان و ئەکتێی بەرهەنگاریشی هەبێت لەبەرانبەریاندا. بەڵام لە ئاستێکی قوواڵی فیکریی سیاسییدا سەر بە هەمان دەزگا گوتارییەکەی ئەوان بێت و بە ئەمەش لە نەو هەمان چەوەی ئایدیۆلۆژیای کوردایەتیی ئەواندا چالاک بێت و هەڵە بگەڕێت. واتا هەنگاوێک کەسێک دژ بە سیاسەتی ڕاستەوخۆ و ڕاڤەتییانەی دەستاتداران بێت بەڵام لەسەر ئاستە قووڵە فیکرییەکەیدا هەر لە هەمان فەلەکی ئایدیۆلۆژیای دەستاتداراندا خول بخوات. ئەمەش وا دەکات بابەتە ئەوەی هەستی پێ بکات و دەرکی بکات، بەشێکی گەورەی وزە و چالاکیی و هەوڵەستوەرگرتنی ئەو کەسە بۆتەوە نەو جۆگەی بەرژەوەندی دەستاتدارانەوە و دەچێتەوە خزمەتی ئەجێندا کانی ئەوانەوە.

هەبێت لە نەو ئەو گروپەی دەستەبژێری کەمەگای ئەمدا ئەوانەش هەن، کە خەیان وەکو نەتەوەپەروەر نمایشدەکەن و لەسەر شاشەکان خەیان تووڕە دەکەن بەڵام لە ژێرەوە بە ئاغاکانی دەستاتدارانی کوردایەتییەوە گرێدراون.

تێکەڵکردن یان دیسانەوە هێنانەگۆڕیشتن

کاک هەمەر پرسیار لەبارەی ئیسلامیی ساسیەوە دەکات لە پەیوەند بە مەسەلەی تەعریبەوە.

من لە بارەی تەعریبەوە لە وتارەکەمدا بە وردیی قسەم کردووە و شڕش خاەم لەو بارەیەوە ێیز کردووە و هەروەها ئاوڕی لە کێشەو دەستپێدەکات و هەروەها باچی پرسی تەعریب لەم کاتەدا کراوە بە ەژڕف و هەمووانی پشوو سەرقاڵکراوە و هەکار و ئامانجی ئەم ماجەرایە چیێە و بە پشویستی نازانم لێرەدا و لەم وتارشدا دووبارەیان بکەمەوە و خوێنەر بە خوێندنەوەی دەتوانێت بگەڕێتەوە بە وتاری "تەعریب، ستراتیجی پشیلەی مردوو"
ئستا با بەمە سەر ئەو تەوەرەیەی کە کاک هەمەر باسیدەکات، ئەویش پەیوەندیی نێوان ئیسلامی سیاسیی و پرسی تەعریبە.
لەمشدا کاک هەمەر کەتووەتە هێرشەوە و هەردوو پرسی تەعریب و داگیکاریی کولتووریی تێکەڵ کردووە لە کاتێکدا ئەو دوو پرسە جیاوازیی گەورە لە نێوانیاندایە.

داگیرکاریی کولتووریی "Cultural Conquest"

ئیسلامیزم ئادیلەژیایەکە وەکو هەر یەک لە ئایدیەلەژیاکانی لەدایکبووی مەدەرنیتی وەکو ئایدیەلەژیای نازیزم و فاشیزم. ئیسلامیزم سەرەتای سەرهەدانی دەگەڕێتەوە بە سەرەتای سەدەی بیستەم. ئیسلامیزم واتا ئایدیەلەژیزەکردنی ئیسلام کە هەردوو ئیخوانیزم و سەلەفیزم دەگرێتەوە.
ئیخوانیزم لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا لە میصر سەریهەدا وەکو بە وودراوستانەوەی خەرئاوا و داگیرکاریێکانی پیاوی سپی "White Man" بە دنیا. سەلەفیزمیش بە مەبەستی بەووداوستانەوەی ئیخوانیزم و بەرگرتن لە هەژموونی سیاسیی و کەمەڵایەتیی ئیخوانیزم لەسەر ئاستی دەوڵەتانی عەرەبیی و ئیسلامییدا، لە سعودیێ سەریهەدا.
ئیخوانیزم و سەلەفیزم سەرباری ناکۆکیی و دژبەرییەکی قووڵ لەنێوانیاندا بەڵام لەوەدا هاوبەشن کە ئیسلام لە دینێکی ترانسدەنتاڵەوە دەگۆڕن بە ئایدیەلەژیایەکی مەژووییی و زەمینی. ئیسلامیزم واتا مامەڵەکردنێکی ئایدیەلەژیی لەتەک دینی ئیسلام. ئیسلامیزم، لە دین خستنی ئیسلامێ و کردنییەتی بە ئایدیەلەژیا. ئیسلامیزم لە ئاستە دەسەڵاتدارەتیی و سیاسییەکیدا هەوڵدانە بە هەژموونکردنێکی ستوونیی "ڤەرتیکاڵ" کە بریتییە لە ئیخوانیزم.

ئیسلامیزم لە ئاستە میللیە کۆمەڵایەتییە جڤاکییەکێدا کە هەوڵدانە بۆ هەژموونکردنکی ئاسۆیی "هەریزەنتاڵ" بریتییە لە سەلەفیزم.
لەرە لە هەرەمی کوردستان، دوای هاتنی ئیسلامیزم وەکو ئایدیۆلۆژیایەک "ئیخوانیزم بۆ تەمەنی پێنجا ساڵ و سەلەفیزم بۆ تەمەنی سی و شتەک ساڵی خایوو لە هەرەمی کوردستان" بکەرانی پلە یەک و پلە دوو و سێی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامیزم "ئیخوانیزم و سەلەفیزم" خۆکی کوردن و بە کەاو و جامانە و جلوبەرگی کوردییەوە هەوڵ بۆ ئیسلامیزەکردنی کۆمەڵگای کوردستان دەدەن.
بەڵام ئەوەی ئیسلامیستەکان "ئیسلامیست واتا بکەر و چالاکوان و قسەکەرانی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامیزم" دەیکەن و ئەنجامی دەدەن بەرانبەر بە کۆمەڵگای کوردستان، پێی ناگوترێ تەعریب، بەکو پێی دەگوترێ داگیرکاری کولتووریی "Cultural Conquest"
ئایدیۆلۆژیای ئیسلامیزم، لە نەو خەیدا هەڵگری کۆمەڵێک بەها و نەمە. شەوە ژیانکی دیاریکراو و فەرهەنگ و کولتورەکی تایبەت بە خۆی هەیە و سیستمەک لە بونیادی کۆمەڵایەتیی و هیرارکییەتی هەیە، کە هەگران و باوەدارانی ئەو ئایدیۆلۆژیایە لەگەڵ بکەران و ئایکۆنەکانیدا، هەوڵ بۆ بەاوکردنەوەی ئەو کولتورە و ئەو بەها و نەمانە دەدەن لە کۆمەڵگای ئەمەدا و دەیانەوێت بە کەکئاوەژوو وەرگرتن لە مەژووی دەرینی دینی ئیسلام لە کۆمەڵگای ئەمەدا، هەگە خشبکەن و زەمینەسازیی بکەن بۆ ئەو هەژموونە ئایدیۆلۆژییەی ئیسلامیزم بەسەر کۆمەڵگای ئەمەوە.
بەیە گرنگە لە ناونان و ناسینەوەی دیاردەکاندا ووریا و هۆشیار بین و چەمکەکان تێکەڵ نەکەین.
واتا ئەوەی ئیسلامیزم دەیکات، داگیرکارییەکی کولتوورییە و هەڵشەیە لەسەر کولتور و شوناسی کولتووریی و فەرهەنگیی کۆمەڵگای ئەمە و بەها و نەمەکانی کە هەر ئەستا مەترسییەکێی لە هەموو شوێنکی کۆمەڵگای ئەمەدا و لەسەر هەموو تۆژە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای ئەمە دەرکەوتووە. بەڵە هاوەام لەگەڵ کاک هەمەر کە ئەمە مەترسییەکی گەورەیە، بەڵام ئەمە جیاوازە لە تەعریب وەکو ئەوەی کاک هەمەر دەیەت و ناوی دەنێت.
واتا داگیرکاریی کولتووریی لەلایەن ئیسلامیزمەوە بە سەر کۆمەڵگای ئەمە هەژموونی بەسەر هەموو تۆژ و پنتە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای ئەمەوە دەرکەوتووە کە جیاوازە لە تەعریب و هەموو ئەوانەی ژێر ئەم هەژموونکاریی یان داگیرکارییە کولتوورییە کەوتوون هەمووییان کوردن و قسە لە هەستنەتیی کوردبوونی خۆیان دەکەن. لەبەرئەوە ناونانی دەرکەوتە و دیاردەکان و بەکارهێنانی دروستی چەمکەکان بە مەبەستی دیاریکراوی خۆیان بەشکی گرنگ لە توانای

تەگەیشتنمان وشیکردنەوەی ئەو دیاردە و دەرکەوتانە.

پرسی هەنووکەیی خەڵکی کوردستان

قسەکردنی کاک هەمەر بە ناوی خەڵکی کوردستانەوە کە هاتوونەتە دەنگ لە دژی تەعریبی شار و ناوچەکانی هەرێمی کوردستان، زۆدەیێکردنە " Exaggeration" و کە ئەمەش هەڵەیەکی لۆژیکییە، بەڵام بەڕاستی با بپرسین، خەڵکی کوردستان لە تەعریب هاتوونەتە دەنگیان لە کەمئاویی ماڵان، قەیرانی مووچە، قەیرانی سووتەمەنی "بەنزین، گاز و نەوت" و نرخ بەرزیی لە ڕادەبەدەری کارەبا و ... هتد.
بەڕاستی خەڵکی کوردستان داد و بەدادیانە لە دەست تەعریبیان لە دەست قەیرانە دروستکراوەکانی دەسەڵاتدارانی خەڵی کوردایەتی و گەندەڵیی بەسەروبن و تاڵانکردنی سەر لەبەری سەرزەویی و ژێرزەویی کوردستان؟!
بەڕاستی بابەتی گرنگ، ڕۆژانەیی و واقعیی بە خەڵکی کوردستان بابەتە هەما بکراوەکانی پێشترن یان تەعریب؟
کاتێک بابەتی هەرە گرنگ و لەپێش بە خەڵکی کوردستان بابەتە واقعیی و ڕۆژانەییەکانی قەیرانگەلێی دروستکراوی دەسەڵاتدارانی دوو حزبخەڵکەی بزووتنەوەی کوردایەتین، خەرە گروپێک لە دەستبژێران لە نووسەر، ئەکادەمیست، چالاکوان، میدیاکار و شیکەرەوە سیاسییەکان و وەزیر و پەرلەمانتارە خانەنشینکراوەکانی کوردستان و عێراق، قسەیەکیان لەسەر بابەتە ژیانییەکانی خەڵکی کوردستان نییە و بەڵام نووسین و شرۆڤە لەسەر تەعریب بە ڕیز باوەکەنەوە؟
بەڕاستە، ئەوە چ جۆرێک بەرپرسیارێتیی، گروپێک لە دەستبژێر "ئەلیت" ە لە ئاست خەڵکی کوردستان و هاونیشتمانییەکانی خۆیاندا، کاتێک قسەیەک لە وەرانبووونی ژیانی خەڵک ناکەن بە دەست دەسەڵاتدارانی خەڵی کوردایەتی؟ قسەیەک لە هەڵوشینی داهاتی گشتی هەرێمی کوردستان ناکەن لەلایەن بنەماڵە دەسەڵاتدارەکانەوە و ئەم هەموو ستەم و فەقر و فەلاکەتەی بەسەر خەڵکی کوردستاندا سەپاندوویانە؟

ئەحمەد ڕەسوڵ

وێنەی مرۆڤ لە "خودکی مانا بەخشەوە" بۆ "کایەکی دیجیتاڵی"-3-.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵا

(3)

سوبەکتی مۆدێرن

(لە کارگەوە بۆ سەر شاشە)

کاتێک تەماشای دیمەنی کۆمانەکی کۆن، چێ و بەردەنگ دەکەین، ئەمە تەنیا لەبەردەم فۆتۆگرافەکدا نەوەستاوین، بەکە لەبەردەم کایەکی ئاڵۆزی بیناوداین؛ پرسیارەکە ئەوەیە: جیاوازیی نێوان «دەسکاتی دیمەن» و «دەرکەوتنی وێنە» چیە؟! چۆن دیمەن و وێنە چەمکی «جیاوازی» و «ئاڵاستەکردن» لە ناو هەشیاریی مرۆڤی هاوچەرخدا بەشێوەی دەبێن؛ بە مانایەکی دیکە چۆن دیمەنە گشتییەکەی تەکنەلۆژیا (ئاراستەکردن) و وێنەی نا-میکانیکی مرۆڤ (جیاوازی) لە کاتی هەستپێکردن... لێکجیا دەبێتەوە؟!

هەبێتە ئەو پرسیارە لە نۆشتاری تەکنیکاری (ئەندریاس ڤیسالیوس) و نۆشتاری گومانکانی (دەکارت)یەوەوە دەست پێدەکات و لەوێوە چرکەساتی لەدایکبوونی «سوبەکتی مۆدێرن» ئادگەیەنن و دواتر گەڕانکاریە ڕیشەییەکانی بە مرۆڤ، بە جەستە، ڕوخسار و لۆشەوە بە ئاڵاستەکردن و جیاوازی دەگەین... هەبێتە سەرەتایی هەموو ئەوانە لە باڵادەستیی (بینین) و گومانکانی «من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم» دێتە بەرهەم!

بەمجۆرە نۆشتاری تەکنیکاری، جەستە لە تەمومژی میتافیزیایی دادەماڕێت و وەك واقیعێکی فیزیکی و جۆگەی تاقیکردنەوە و کایەکی ئەزموونگەری (جیاواز) مامەڵەی لەگەڵدا دەکات؛ بەڵام دیسپلینی دەکارتی، جەستە و ڕوخسار لە پیرەزی (ئاراستەکردن) دادەماڵێت و دەیانکاتە ئامرازێکی میکانیکی کە لە دەرەوەی «من»ی بیرکەرەوەدا شیاوی کۆنترۆڵکردن، بەئەندازەکردن و پشکنین بێت.

کەواتە سوبەکتی نوێ لەڕێگای نۆشتارگەریی جوانکاری، فلتەرکان، و ئەندازیاریی جەستەوە، بە تەواوی لە ناو ڕەوتی «جەستە وەك ئامرازی دەکارتی و «توکاریی» ڤیسالیوسیدا دەژی؛ لەڕوی ڕوخسار و جەستە بە کرێستایەکی پلاستیکی یان دیجیتاڵی دەگۆڕێت، کە قابیلی

دەستکاری کردن بێت، چاک بکرێتەوە و لە نوێوە دابەزرێتەوە.

(دیمەن/ وێنە)

لە دەستپێکی کتێبی "کۆمەڵگای نمایش" لە نووسینی (گی دیبۆر 1931–1994) تیۆریستی مارکسی، فەیلەسوف، دەرهێنەر و بیرمەندی ئاڵیکاڵی فەرەنسایی دا هاتووە: "لەو کۆمەڵگایانەی کە مەرجە مۆدێرنەکانی بەرهەمهێنان تیایاندا باڵادەستە، تەواوی ژیان وەک کەبوونێوێیەکی گەورە لە نمایشەکان خۆی پیشان دەدات" لێرەدا چەمکی «نمایش- دیمەن»، تەنیا کۆمەڵەک وێنەی ئیزکراو نییە، بەڵکە پێوەندییەکی کۆمەڵایەتییە لەنێوان مرۆڤەکاندا کە لەڕێگای وێنەکانەوە بۆ ئامانج دەگیرێن؛ کەواتە دیمەن یان نمایش دەبێتە دەسەڵاتێکی تەتالیتار کە جیهان کۆنترۆڵ دەکات و لەوێشەوە وێنەکان جیاوازی بیرکردنەوە دەنوێنن! بەو مانایەش "دیمەن" مرۆڤ لە واقیعی ئاستەقینە، لە جەستەی خۆی و لە ئەزموونی هەستەنی ژیان جیا دەکاتەوە؛ بەڵام هەمیشە "وێنە" بیرکردنەوەی جیاواز دەخاتەوە! دیمەن هەڵگری دەسەڵاتێکی تەتالیتارییە، بەیەکاتێک واقیع بە دیمەنێک یان بە نمایشکردنێکە دەگۆڕێت، ئیتر مرۆڤی بەکاربەر دەبێتە تەماشاکارێکی ناچالاک و واقیعیش دەبێتە چرکەساتێکی درێینە؛ بەو مانایە دیمەنی ژیان پێش خودی وێنەی ژیان دەکەوێت! بە مانایەکی هەمەتر تەتالیتارییەت، جیاوازییەکان دەخنکێنێت.

گی دیبۆر پێیوایە: ئۆگەرچی سوبێکتی مۆدێرن لە «بوون»ـەوە بەرەو «خاوەندارێتی» و بەرەو (ئەوەی هەتە) هەنگاوە بەرایییەکانی ناوە، بەڵام لەمەڕی کۆمەڵگای نمایشدا، خاوەندارێتیش گۆڕاوە بە «دەرکەوتن» ئەوەی نیشانی دەدەیت؛ بەو مانایەش لە سایەی شۆڕشی تەکنەلۆژیادا مرۆڤ چیتر لە ناو کۆمانەکان و لە ناو دیمەن و نمایشکاندا بە هەستپێکردنەکانییەوە، بە جیاوازییەوە ناژی، بەڵکە تەنها تەماشاکەر، سەیری دیمەنی کۆمانەکان، دیمەنەکان، نمایشەکان لەسەر شاشەدا دەکات؛ لێرەدا (دیمەن، نمایش) هەزمکی دابەنەر، دیوارێکی ئەستورە لە نێوان "من" و "جیهان"، بە شێوەیەک کە تەنها ئەو شتە بوونی هەیە کە "پیشان دەدرێت" بەو مانایە ژیان دەبێتە ئەزموونکی ناڕاستەوخۆ و ناچالاک.

ئۆگەر دیمەن چوارچێوەیەکی گشتی و دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی بێت، هەڵبەتە «وێنە» ئەو یەکەیە یان ئەو کەرەستەیەیە کە جیاوازی دیمەنێکی پێکهێناوە؛ دەمەوە بەم دەردەکەوتنی وێنە تەنیا هێوداوێکی بینراو نییە، بەڵکە ستراتیژیەتی ئاراستەکردنی جیاواز و گومانکانی دەکارتی هەڵگرتووە! بەڵام لە سەردەمی نوێدا دەرکەوتنی دیمەن، هۆشیاریی ئەم ئاراستەی مانا و دەلالەتێکی دیاریکراوی

درێنەدەکات؛ ئەمە دیمەنەکان پەمان دەبەن چەن بیر بکەینەوە، حەز لە چی بکەین، و لە چی بترسین... بە مانایەکی دیکە لەمەی تەکنەلۆژیادا دەرکەوتنی دیمەنی جیاوازی ساختە هەیە، کە پرسەی ئاستکردن و مەنپەیی مانامان نیشان دەدات؛ بەڵام لە بەرانبەر وێنەی ساختەی تەکنەلۆژیادا وێنەی بینراو "هەستپەکراوی مرۆیی" مانایەکی سەربەخۆ و گوتارێکی شاراوەی لەخۆدا هەڵگرتووە؛ لەو هەسپەکردنەوە دەتوانین واقیع لەڕگای ئاستەکردنی وێنەوە بخوێنینەوە، چونکە دیمەن دەسەڵاتێکی سیستمییە کە مرۆڤ لە چالاکی دادبەڕەت و جیهان دەکاتە سەکەیەکی گەورەی نمایشکردن؛ بەڵام لەبەرانبەردا وێنە هەزی جیاوازی خەی و بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی هەیە!

کاتێک دەسەڵاتی تەکنەلۆژی هەزی (دیمەن و وێنە) یەکدەخات، ئیتر چیدی جیهان وەک شوێنکی فیزیکی نامێننەوە کە تێیدا پیاسە بکەین یان بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی ڕوخسارەکان تاقی بکەینەوە؛ بەڵکە ئەو یەکخستنە دەبێتە (فەرمەکی جوانکاریی چەکراو) لە خود، لە مانا هەسنەکەی... ئیتر دیمەن جێستەمان لە کەانە چەلەکە جیا دەکاتەوە، و دەرکەوتنی ئەو وێنەیی دەسەڵاتی تەکنەلۆژی دەیکەشە، زەینمان ئاستەی ناو فەزایەکی وەهمی و مەجازی دەکات! دەموو بەم مەترسییە گەورەکەی سوبەکتی مەدەرن لە نەوان چەکوشەکانی « دیمەنی گشتی» و «ئاستەکردنی وێنەی ساختە»دا، لەنەوان نەشتەری تەکاری و نەشتەری گومانەکاندا ئەوەیە کە فەزای وەهمی بەرەو فەزای مەجازی دەکاتەوە (لە ئێستادا فەزای مەجازی "Virtual" تەنیا چەمکەکی تەکنەلۆژیی ڕووت نییە، بەڵکو گەڕاوە بە ژینگەیەکی فرەهەند کە کاریگەریی قووڵی لەسەر تەواوی جومگەکانی ژیانی مرۆڤ، کەمەناسی، و بگرە فەلسەفەی بوونیش داناوە.)

لە فەزای وەهمییەوە بە فەزای مەجازی

لە سوبەکتی مەدەرندا پرسیارکردن لە جێستە، ڕوخسار پرسیارکردن نییە لە پەکهاتەیەکی بایەلۆژیی جەگیر، بەڵکە گەڕانە بەدوای تاقیگەیەکی مەژووییدا کە تێیدا گوتارەکانی دەسەڵات، تەکنەلۆژیا و فەلسەفە خەیان دەنووسنەوە؛ بەو مانایە پێینەوە لە جێستەیەک کە بەهەی قورسیی مادی و دیسپلینی فیزیکییەوە دەیناڕاند، بە جێستەیەک کە لە نەو شلەقیی کەد، ئاقاتار و نیشانە دیجیتاییەکاندایە، جەرەکە لە کابووسەوە و نەمانی جێستە، ئەوەش لە تەوانینی گومانکانەوە بە جێستە وەک «ئامێرکی میکانیکی» و جێستە وەک "واقیعکی فیزیکی" شەرعییەتی تەواوی وەرگرت، بەو مانایەش جێستە وەک درۆزکراوەی مەکینە گەورەکانی واقیعی فیزیکی چیتر خاوەن کات

و جووڵەی سەربەخۆی خۆی نییە، بەڵکە لەخۆی نامۆیە!
(کارڵ ماركس) لەبارەی چەمکی «نامۆبوون»ەوە دەڵێت: كرێكار لە پڕۆسەی كاردا لە خۆی نامۆ دەبێت؛ چونكە كارەكە ناچێتە ناو سروشتی مرۆڤەوە، بەڵكە بە فیەداناێ هێزی جەستەیی و ڕۆحی لەگەڵ دیسپلینی دەرەكی، دیوارەكانی كارگە، كاتژمێری كاری هیلاككەر و چاودێریی فیزیكیی جەستەوە بریندار دەكات… بە دیوەكەی دیكە لە فەزای مەجازییەدا چیتر ئەوخسار و سیمایە نییە كە ماندووێتی، چینایەتی و پلەگەی كۆمەڵایەتیی مرۆڤەكەی بە ڕوونی دەربخات، بەڵكە دەكەوێتە ناو تەڕایەكی نوێوە: تەڕای بوون بە «داتا»؛ ئیتر سوبەكتی نوێ چیتر پێویستی بە هێزی بازوو بە بەرهەمهێنان نییە، بەڵكە كارەكەی بە لەدانی كلیكێك یان چاوتروكانێك لە پشت شاشەكانەوە كورت بووەتەوە… هەبەتە گی دیبەر پێش نیو سەدە ئەم كورتە تیۆرییەی نووسی، كاتێك نە ئینتەرنێت هەبوو نە تەڕە كۆمەڵایەتییەكان! هەروەها دەربارەی نامۆبوونی مرۆڤی نوێ دەڵێت: مرۆڤ لە بكەرێكی ئاستەقینەی ژیانەوە دەبێتە تەماشاچییەكی (بەدەنگ و ناچالاک)؛ ئەمە خۆك ژیانی ئاستەقینەی خۆیان فەرامۆش دەكەن بە ئاوەی "نمایش" بكەن، بە ئاوەی دیمەنەكی گشتی بنوێنن – لەرەوە ئاوە دەبینین تیۆرییەكەی دیبەر ئێستا لە هەموو كاتێك ئاستر و زیندووترە.
(داقید لە برەتەن) لە كتێبی ئەنترۆپۆلۆژیای جەستەدا ئاماژە بەوە دەكات كە لەم سەردەمەدا جەستە وەك «كەسپەك» لەبەردەم خۆرایی گواستنەوەی زانیاریەكاندا دەبینرێت؛ بەیە مرۆڤی دیجیتاڵی دەیەوێت جەستەی ئاستەقینەی خۆی فەرامۆش بكات و لەگەڵ ئاڤاتار و ناسنامە مەجازییەكانەوە پانتاییەكی نوێ تاقی بكاتەوە… هەبەتە مترسیدارترین وەرچەرخان لەم گۆڕانكارییە مۆژووییەدا لە چەمكی «ەوخسار»دا دەردەكەوێت، ئیتر ەوخسار لە ەوخساری ئەخلاقییەوە بە ەوخساری شل (فلتەربوو)، بە «وێنەیەكی سێلفی» یان كۆمەڵێك داتا لەسەر تەڕە كۆمەڵایەتییەكان دەگۆڕێت؛ ەوخساری دیجیتاڵی ەوخسارەكی «شل» و گۆاوە، ئیتر ەوخساری گۆشت و خوێنی بەرانبەرەكەمان نابینین، بەڵكە تەماشای دەمامكەكی دیجیتاڵی دەكەین كە بە ویستی خود دەستكاری كراوە؛ لەرەوە (بیەنگ- چوول هان) دەڵێت: مرۆڤ خۆی، خۆی دیسپلین دەكات… واتە ئەمە خۆبەخشانە جەستە و ەوخسارمان بە كاڵایەكی میدیایی دەگۆڕین، بە ئاوەی لە بازاڕی "لایک" و "فۆڵو"دا جێگەمان ببەتەوە.

جەستە (وەك ئەزموون)، ەوخسار (وەك ئەزموونگەری)
كاتێك لە دیدەكەی فەلسەفی و دیاردەناسییەوە قسە لە پەیوەندی نێوان

«جەستە وەک ئەزموون» و «ەوخسار وەک ئەزموونگەری» دەکەین، دەمانەوێ بچینە قووڵایی ئەو کایانەی کە تێیدا جەستە و دەق، یان خود و ئەویتر لە زماندا خەیان دەبینەوە؛ ئەو تێکەڵبوونە لە کتێبی ئینترپێلەژیای جەستە (داڤید لە برێتن) و فەلسەفەی هاوچەرخدا قسەی زۆری لەکراوە.
بەگومان زمان تەنیا ئامرازێکی میکانیکی بۆ گواستنەوەی زانیارییەکان نییە، بەڵکە هەوداوێکی بوونناسیی، جەستەناسی و دەقناسییە؛ بۆ مانایەش کاتێک زمان دەبێتە «ئەزموون»، واتە ئەم لەڕگای زمانەوە جیهان تاقی دەکەینەوە، لەڕگای زمانەوە مانا بۆ برین، عەشق، نامۆیی و مەرگ دەدۆزین؛ لێرەوە (مارتن هایدیگەر) دەڵێت: زمان ماڵی بوونە، ئەمە لە ناو زماندا نیشتەجێین؛ کاتێک شاعیرێک یان شانۆکارێک زمان بەکار دەهێنێت، ئەو تەنیا وشە نییز ناکات، بەڵکە ئەزموونێکی ناوەکی و فیکریی قووڵ دەخوڵقێنێت کە پێشتر بوونی نەبووە؛ بەمجۆرە لە زماندا سنووردارکانی بوونی (ئەزموون- جەستە) دەدۆزینەوە و لە داهێنان‌دا ناسنامەی (ئەزموونگەری- ەوخسار) بەرجەستە دەکەین.
کەواتە ەوخسار وەک ناسنامە، جۆگەی دەرکەوتنی گوتار و یەکەمین سەکەی هەوبەبوونەوەیە لەگەڵ جیهاندا؛ بەڵام کاتێک دەڵێین ەوخسار وەک "ئەزموونگەری"، مەبەستمان گیانی ەوخسارە بۆ تاقیگەیەک لە مانا، نواندن و یاخیبوون... هەر بەمجۆرەش ەوخسار لای (ئیمانوێل لیڤیناس) هێندێکی ئەخلاقی وەردەگرێت، کە ناتوانرێت بە تەواوی کۆنترۆڵ یان "مانەپێ" بکرێت؛ هەمیشە ەوخسار وەک (داهێنان- ئەزموونگەری) لە حاڵەتی تاقیکردنەوە و خۆنوێکردنەوەدایە؛ کەواتە کاتێک زمان دەبێتە جەستە و داهێنان دەبێتە ەوخسار، ئیتر ئەزموون دەبێتە ئەزموونگەریی و جارێکی دیکە ئەزموونگەریش دەبێتەوە ئەزموون! وەک چۆن جارێکی دیکە ەوخسار خۆی دەبێتەوە زمان؛ بۆ مانایەش هەر چرچۆلەچێک، تەماناێک یان بەدەنگیەک لەسەر سیمای مرۆڤ، دەنگێکی دەقیە کە پێویستی بە خوێندنەوەیەکی بەردەوام جیاواز هەیە.
زمان بۆ ئەوەی لە تەنیا فۆرمێکی مۆدێرنیستی یان پێکهاتەخوازی وشک ڕزگاری بێت، پێویستە لە کەشی داهێنانەوە هەڵنگبداتەوە، پێویستی بەوەیە لەسەر "ەوخسار" و جەستەی ئێکتەر یان سوبێکتدا بەردەوام نوێ ببێتەوە؛ لێرەوە زمان کاتێک دەبێتە ئەزموونێکی ڕاستەقینە کە لە کەشی داهێنانی بەردەوامدا خۆی تاقی دەکاتەوە، بەردەوام لەسەر سیمای مرۆڤ وەک کەشە، حەز یان ئازار هەڵنگ دەداتەوە.
دواجار (جەستە/ئەزموون) و (ەوخسار/ئەزموونگەری) پێکەوە بەردەوام بازنەیەکی نوێی داینامیکی دروست دەکەن، بازنەیەک کە خودی جەستە

مانا بۆ ئەزموونەکان دەبەخشێت، و هەوسارێش وەک کایەکی ئەزموونگەری، سنووری ئەزموونەکان تاقی دەکاتەوە و بەردەوام فراوانتری دەکاتەوە.

هەولێر 3/7/2026
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

فاشیزم، مەدەرن، لیبراڵیزم، ئیمپریالیزم و پرۆلیتاریا.. کارزان عەزیز عەبدولڕەحمان

▪ سایەی سەبارەت تەتالیتارەکان: لە ئایدۆلۆژیای فاشیزمی کلاسیکەوە تا لۆگارەکانی فاشیزمی سەدەی بیست و یەک

پێشەکییەکی فیکری

مرۆڤایەتی لە مێژووی درێژخایدا، بە چەندین وێستگەی خوێناویی و کارەساتی گەورەدا تێپەڕیوە، بەڵام هیچ یەک لەو وێستگانە هێندەی سەدەی بیستەم نەیانتوانی ناسنامە، ئازادی و شکڵی تاك و کۆمەڵگە بخەنە ژێر پرسیار و هەڕەشەی ڕادیکاڵەوە. لەناو دەی ئەم دۆزەمێژووییانەدا، فاشیزم وەک دەندەترین شێواز و سیستەمکی سیاسی و دەروونی سەری هەڵدا کە ئامانجی سەرکی بینی ڕەگی ئازادی و قوربانیکردنی هەشیاریی مرۆڤ بوو لە پێناو بەرژەوەندیی دەوڵەتێک یان ئایدۆلۆژیایەکی هەگەزپەرستدا. کاتێک باس لە فاشیزم دەکرێت، زۆر جار هەشمان ڕاستەوخۆ دەچێتەسەر پەراوێزە قورسترەکانی سەربازە نازییەکان، گەڕپانەکانی جەنگ، و وێنەی سەرکردە دیکتاتۆرەکان کە بە وتارە ئاگرینەکانیان ملیۆنان کەسیان خستە ژێر کاریگەرییەوە. بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا فاشیزم تەنها قۆناغێکی مێژووییی تێپەڕیو بوو کە لەگەڵ ڕووخانی هێزیمەکەی موسولینی و هیتلەردا کۆتایی هات، یان مۆدێلێکی زیندووە کە هەمیشە توانای

خەونەکردنەوەی هەیە؟

١. مێژووی سەرهەڵدانی وشەکە

وشەی "فاشیزم" (Fascism) لە بنەڕەتدا لە دەستەواژەی لاتینی (Fasces – دەسکەدار) وەرچاوە دەگرێت. لە ڕۆمای دێرینەدا، ئەم دەسکە دارە کە تەورێکیشی تێدا دەبەسترا، هێمایەک بوو بۆ یەکێتی، ڕێکخستن، هێز، و پاراستنی دەستوور و ئارامی. بەڵام ئەم هێمایە لە سەدەی بیستەمدا لەلایەن بزووتنەوە ئاستەوەکانەوە دزرا و گۆڕدرا بۆ هێمای سەرکوتکردن، سزادان و پشێلکردنی مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤ.
وەک بزووتنەوەیەکی سیاسیی هاوچەرخ، فاشیزم لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانیی یەکەم لە ئیتالیا بە ڕابەرایەتیی بینیتۆ موسولینی (Benito Mussolini) سەری هەڵدا. ئیتالیا کە بەشدار بوو لە جەنگدا و سەرئەنجامی سەرکەوتنی، بەڵام تووشی داڕمانی ئابووری، شکستێکی کەمئەندازیاری و قەیرانی دەروونی بووبووەوە، بووە زینگەیەکی لەبار بۆ گەشەکردنی هزری فاشیستی. موسولینی توانی سوود لەم بەهێوایییە عمومییە وەربگرێت و بزووتنەوەیەک دروست بکات کە بانگەشەی بۆ گەڕانەوەی شکۆی نەتەوەیی و دامەزراندنی دەوڵەتێکی بەهێز دەکرد کە هەموو جومگەکانی کۆمەڵگەی قەرخ کردبێت.
پاش ئەم سەرهەڵدانە لە ئیتالیا، ئەم ڕەبازە بۆ شێوازێکی زۆر ترسناکتر و بۆ فراوانتر لە تەکەی ئەوروپادا تەشەنەی سەرد. ئەوەی لە هەموویان گەورەتر، خوێناوییتر و هەژێنتر بوو، ڕەبازە ئەڵمانییەکەی بوو کە بە (سۆسیالیزمی میللی – National Socialism) یان کورتکراوەکەی (نازیزم – Nazism) دەناسرا. ئەڵمانیا لەژێر کاریگەریی شکستەکەی لە شەڕی جیهانیی یەکەم و سزاکانی پەیماننامەی ڤێرسای، کەوتە ژێر کاریگەریی ئایدەلۆژیایەکی ڕەگەزپەرستانەی کوێرەوەر کە هەموو جیهانی کردە گۆڕەپانی ململانێی نێوان ڕەگەزەکان.

٢. فەلسەفەی دەوڵەتی تەتالیتار و بچووکانی ئەلفردۆ ڕۆکۆ

بۆ تێگەیشتن لە ناخ و ناوەڕۆکی فاشیزم، پێویستە سەیری بنەما فیکرییەکانی بکەین کە لەلایەن فەیلەسوف و بیرمەندە فاشیستەکانەوە داکۆکییان لە دەکرا. یەکێک لە دیارترین ئەو کەسایەتییانە ئەلفردۆ ڕۆکۆ (Alfredo Rocco) بوو کە وەک بیریار و وەزیری دادی سەردەمی موسولینی، بناغەی یاسایی و فیکری بە دەوڵەتی تەتالیتار دابین کرد.
بە بچووکی ڕۆکۆ، دەوڵەت تەنها کۆمەڵێک مرۆڤ نییە کە لە شوێنکدا

کەبوونەوە، بەڵکو ئەرگانیزمێکی کۆگرایە؛ واتە دەوڵەت گیان و بوونێکی سەربەخۆی هەیە کە لە سەرووی تاکەکانی ناوخۆیەوە دەژی و، بەرانبەر دەوڵەتانی دیکە، لە خەباتێکی بەبەزییەنادایە بۆ مانەوەی خۆی. لێم دیدگایەدا:

• بچووککردنەوەی تاک: تاک هیچ بەهایەکی نەها یان سەربەخۆی نییە. مرۆڤ لە دەرەوەی دەوڵەتدا هیچ مانایەکی نییە و تەنها وەک خانەیەک یان بۆشکێک لە جەستەی دەوڵەت سەیر دەکرێت کە ئەرکەکەی تەنها خزمەتکردن و قوربانیدانە لە پێناو مانەوەی ئەو ئەرگانیزمە گەورەیەدا.

• نەتەکردنەوەی تاکگەرایی و لیبرالیزم: فاشیزم بە توندی دژایەتی ئازادیە تاکەکەسییەکان و بیرکەی ماف سروشتییەکانی مرۆڤ دەکات. هەر جۆرە جیاوازییەک لە بیرکردنەوە، نەخنەگرتن لە سیاسەتی گشتی، یان جیاوازیی فیکری، وەک خیانەتێکی نیشتمانی و هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی ئەرگانیزمی دەوڵەت سەیر دەکرێت.

۳. پێکهاتە و جومگەکانی حوکمڕانیی فاشیستی

ئایدۆلۆژیای فاشیزم تەنها چەمکێکی تیۆری نییە، بەڵکو شێوازێکی توندی حوکمڕانییە کە لەسەر چەند پایەیەکی نەگۆ بنیاد نراوە:

1. تاکڕەوی و قەرخکاریی نەها: پارتێکی سیاسیی دیاریکراو (کە هەمیشە تاکە پارتە و سەرکردەکەی هەمایە بۆ خودا) دەست دەگرێت بەسەر هەموو جومگەکانی وڵاتدا. هیچ دامەزراوەیەکی تایبەت، سەربەخۆ یان نەکخراوێکی کۆمەڵگەی مەدەنی نابینرێت کە لە دەرەوەی کۆنترۆڵی ئەو پارتە و دەوڵەتدا کار بکات.
2. داگیرکردنی میدیا و ئاراستەکردنی هۆشیاری: هەموو دەزگاکانی ڕاگەیاندن، بەناوکراوەکان، ناوەندە پڕوپڕدییەکان و هونەر دەگەڵدرێن بۆ ئامرازی مەشکشووشتن و بەناوکردنەوەی پڕپاگاندا. ڕاستی بوونی نییە، تەنها ئەو ڕاستییە هەیە کە پارت و سەرکردە دیپڵۆماتیکەن دەیڵێن.
3. سەربازگەیی کردن و تەقاندن: کۆمەڵگە دەگەڵدرێت بۆ کەمپێکی گەورەی سەربازی. پۆلیسی سیاسی، دەزگای هەواڵگریی نهێنی، و گروپە چەکدارە سەرکوتکەرەکان دەبنە چەترێک کە ترس لەسەر دڵی هەموو هاووڵاتییەک دروست دەکەن.

٤. شەڕی جیهانیی دووەم و وەرانکارییە مەزنەکە

کاتایی هاتنی شەڕی جیهانیی دووەم لە ساڵی ١٩٤٥، بووە گەورەترین شکان و تەکشکانی مێژوویی بۆ فاشیزم و نازیزم. ئەم جەنگە خانووبەرە، شار، و ئابووریی ئەوروپای وێران کرد

و ملیۆنان قوربانیی بەدوای خۆیدا هێنا، لێوانێش کارەساتی هەڵەکەست کە لوتکەی دڕندەیی ئایدۆلۆژیای ڕەگەزپەرستیی نازی بوو.
شکانی سەربازیی فاشیزم وای کرد کە جیهان باوەڕ بهێنێت کە ئیم دۆزمەیە بۆ هەمیشە لەناوچوو و لاپەڕەی مێژووی داخرا. دادگاکانی نیورنبێرگ و دادگاییکردنی تاوانکارانی جەنگ، سزای ڕەمزی و یاساییان بەسەر ئەو سیستەمدا سەپاند تا ببنە پەند بۆ داهاتوو.
٥. فاشیزمی نوێ؛ خەپاراستن لە ژێر بەرگی نوێدا
بەڕاستی مەترسیی و کەمکردنەوەی مرۆڤایەتی پیشانیان دا کە ئایدۆلۆژیاکان بە ئاسانی لەناو ناچن؛ ئەوان تەنها پێستی خۆیان دەگۆڕن. لەم چەند دەیەی دواییدا دەرکەوت کە بیرۆای فاشیستانە بە هیچ جۆرێک بنبڕ نەکراوە، بەڵکوو هەردەم ڕەبازی نوێ و قاڵبی گونجاوتر لەگەڵ سەردەمدا دەگرێتە بەر.
لە سەدەی بیست و یەکەمدا، فاشیزمی نوێ (Neo-Fascism) خۆی لە شێوەی ڕاستڕەوی تونڕەو، پۆپۆلیزمی کوشندە، نەتەوەپەرستیی تونڕەو، و دروستکردنی ترس لە بیگانە و کەچبەران نیشان دەدات. ئەوان لەڕەگەی تەکنەلۆژیای سەردەم، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و دروستکردنی قەیرانی دەستکردەوە، هەمان هەزری کۆن لە چوارچێوەیەکی نوێدا زیندوو دەکەنەوە. ئەوان هەمیشە پێویستیان بە "دژمنێکی خەیاڵی" هەیە (جا کەچبەر بێت، کەمینەیەک بێت، یان هەزری جیاواز بێت) بۆ ئەوەی ترس لە کۆمەڵگەدا بڵاو بکەنەوە و لە ڕەگەی ئەو ترسەوە دەسەڵاتی خۆیان بچەسپێنن.
ئەنجامگیری
فاشیزم تەنها پەیەک نەبوو لە کتێبی مێژووی سەدەی بیستەم، بەڵکو نەخشیەکی دڕووندە و فیکریی بەردەوام کە لە کاتی قەیرانە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکاندا سەرهەڵدەداتەوە. تێگەیشتن لە فاشیزم و هەندە فیکرییەکانی، تەنها بە زانینی ڕابردوو نییە، بەڵکو قەڵغانێکی هۆشیارە بۆ پاراستنی ئازادیی تاك و شکڵی مرۆڤ لە بەرانبەر هەموو ئەو هێز و پارتە سیاسییانەی کە دەیانەوێت لە ژێر ناوی نەتەوە، دەوڵەت، یان ئایدیۆلۆژیادا، تاکەکان بکەنە قوربانیی بەرژەوەندیی تەنگەژەی خۆیان. پاراستنی کۆمەڵگە لە گەڕانەوەی ئەم تاریکییە، تەنها لە ڕەگەی هۆشیاریی مەدەنی، قبووڵکردنی ئەوی تر، و پاراستنی بەهای دیموکراسی و ئازادیی ڕادەربڕینەوە دابین دەبێت.

• لیبرالیزم؛ فەلسەفەی ئازادی و سنووردانی دەسەلات

لیبرالیزم یەکێکە لە دیارترین ئایدۆلۆژیا سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی مۆژووی مرۆڤایەتی کە لەسەر بنەمای باوەڕی قووڵ بە ئازادیی تاک و مافە سروشتییەکان دامەزراوە. وشەی لیبرالیزم لە ڕیشەی لاتینی (Liber)ـەوە سەرچاوە گرتووە کە بە مانای «ئازاد» یان «سەربەخۆ» دێت. لە سەرەتاییترین پێناسەیدا، ئەم ئایدۆلۆژیایە وەک بەرگرییەک لە مافەکانی تاک لە بەرامبەر دەسەڵاتی خوداکان و پاشایەتییە ستەمکارەکاندا سەری هەڵدا، بەڵام بە تێپەڕبوونی کات و گەشەکاریی کۆمەڵایەتییەکان، پەرەی سەند و بوو بە بزووتنەوەیەکی سەرەکی بۆ پێشکەوتنی دیموکراسیی هاوچەرخ.
سەرهەڵدانی لیبرالیزم وەک بزووتنەوەیەکی فیکری، بە پلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ڕۆشنگەری لە ئەورووپا، بەتایبەت لە سەدەکانی حەڤدەهەم و هەژدەهەمدا. لەو سەردەمەدا کۆمەڵگە لەژێر هەژمونی سیستمی فیودالی و دەسەڵاتی خێڵەکی و پاشایەتیدا دەناڵاند، کە تێیدا تاکەکان هیچ سەربەخۆییەکیان نەبوو. فەیلەسوفی بەریتانی جۆن لۆک بە باوکی ڕاستەقینەی لیبرالیزم دادەنرێت؛ ئەو پێی وابوو مرۆڤەکان لە سروشتدا ئازاد و یەکسانن و خاوەنی سێ مافی بنەڕەتین کە بریتیین لە ژیان، ئازادی و موڵکداری. لۆک جەختیکردەوە کە حکومەت تەنها لە خزمەتی خێڵەکوتنی کۆمەڵایەتییەوە دروست دەبێت و ئامانجی سەرەکیی تەنها پاراستنی ئەم مافە سروشتییانەیە. ئەم بیرکارانە زۆر بە خێرایی بوونە بنەمای شۆڕشە مەزنەکانی جیهان، لەوانە شۆڕشی بەریتانی، شۆڕشی ئەمریکی و شۆڕشی فەرەنسی.
فەلسەفەی لیبرالی لەسەر چەند کۆڵەکەیەکی سەرەکی ڕاوەستاوە. یەکەمین و گرنگترین کۆڵەکە، سەروەریی تاکە (Individualism)، کە تێیدا تاک گرنگترین یەکەی کۆمەڵگەیە و دەوڵەت بە خزمەتکردنی تاک بوونی هەیە، نەک بە پێچەوانەوە. دووەم، ئازادیی تاکەکەسییە لە ڕووی بیرکردنەوە، باوەڕ، ئادرەبین و هەڵبژاردنی شێوازی ژیانەوە، بەو مەرجەی سنووری ئازادیی کەسانی تر پێشێل نەکات. سێیەم، سەروەریی یاسایە (Rule of Law)، کە تێیدا یاسا دەبێت لە سەرووی هەموو دەسەڵاتێکەوە بێت و بە یەکسانی بەسەر هەموواندا جێبەجێ بکرێت. چوارەم، فرەڕەنگی و لێبوردەیی (Pluralism) کە ڕێگە بە بوونی بۆچوون و باوەڕی جیاواز دەدات لە کۆمەڵگەدا.
بە تێپەڕبوونی کات و سەرهەڵدانی پۆیستییە نوێکان، لیبرالیزم دابەش بوو بەسەر دوو ئاراستەی سەرەکیدا: لیبرالیزمی کلاسیک کە

جەخت لەسەر کەمترین دەستوەردانی دەوڵەت و بازاڕی ئازاد دەکاتەوە، و لیبەرالیزمی هاوچەرخ کە پێی وایە هەندێک جار دەوڵەت دەبێت دەستوەردان بکات بۆ دابینکردنی هەلومەرجی یەکسان و خزمەتگوزاریيە سەرەتاییەکان بۆ چینە لاوازەکان، بۆ جۆرێک کە ئازادیی ڕاستەقینەی مرۆڤەکان مسۆگەر بێت.
لە سەدەی بیستەمەوە، تێکەڵبوونی لیبەرالیزم و دیموکراسی بووە هۆی دروستبوونی سیستمی دیموکراسیی لیبەرالی، کە تێیدا سەروەریی گەل و هەڵبژاردن لەگەڵ پاراستنی مافی کەمینەکان و ئازادییە تاکەکەسییەکان کە دەبنەوە. سەرەڕای ئەوەی ئەم ئایدیۆلۆژیایە ووبەڕووی ڕەخنەی جەراوجەر بووەتەوە لەلایەن ئاراستەکانی وەک مارکسیزم و نەریتخوازەکانەوە، بەڵام هێشتاش وەک فەلسەفەیەکی زیندوو و کاریگەر دەمێنێتەوە. بە کورتی، تێنانێت لەگەڵ گەشانی فۆرم و کاتە جیاوازەکاندا، ناوکی سەرەکیی لیبەرالیزم هەمیشە پاراستنی ئازادیی تاک و دەستوەردانەدان لە ژیانیدا بووە و دەمێنێتەوە.

- **فەلسەفە و مێژووی مەدێرن؛ تێڕامانێک لە تێکشکاندنی کلاسیزم و دابنەمەکانی سەردەمی نوێ**

مەدێرن وەک چەمکێکی مێژوویی و فیکری، دوای سەرهەڵدانی سەردەمی هۆشنگەری وەک فاکتەرێکی بونەڕەتی بۆ تێکشکاندنی قاڵبە کلاسیکییەکان دەرکەوت و تا گەیشتنی بۆ سەردەمی ئێستامان هەمیشە وەک پرسیسێکی زیندوو و بەردەوام خۆی نمایش کردووە. لە ڕوانگەی کەمێناسییەوە، مەدێرن چەمکێکی شۆشگێڕانەیە چونکە لە بەرامبەر هەموو کلتوورێکی چەقبەستوودا ڕادەوەستێت و لە ڕوانگەی پرسیەکی هەمەگیرەوە هەڵیدەلوشێت و دیسانەوە دەیەڕێتەوە. مەبەستی سەرەکی لەم شۆشە فیکری و کەمەڵایەتییە لە ڕووی فۆرمەوە بۆ نوێکردنەوەی هەمەلایەنەی کلتوور، سیاسەت، تەلارسازی، ئەدەب، مۆسیق و تەکنیکی نوێ بوو، تا ئەو کاتەی لە قۆناغە دواڕۆژیەکاندا ڕەتکرایەوە و تێڕیزاسینی جیاوازی بە کرا کە کۆسانی وەک ژان بۆدیار سەرمەشقی ئەو ڕەخنە گرانە بوون. جیاوازیی بنەڕەتی لەوەدایە کە مەدێرن لە سەرەتادا ئامانجێکی تری هەبوو بۆ ڕزگارکردنی مرۆڤ، پاشان بوو بە چەمکێکی جیهانی بۆ هەموو کایەکانی ژیان و توانی ئامانجەکەی بپێکێت، هەرچەندە ئەمەش وایکرد کە لە قۆناغەکانی دواتریشدا دژ و بەرنگاربوونەی توند سەرهەڵبدەن.

لە ڕوانگەیەکی فراوانترەوە، مۆدێرنیتە وەک پڕۆسەیەکی نێراوەستا و بەردەوام دەردەکەوێت کە نەخودی پڕۆسەکە و نە کاردانەوەکانی ئاماوەستن و هەمیشە لە گۆڕانکاری و نوێگەریدایە. لەم چوارچێوەیەدا، فەیلەسووف و بیرمەندانی وەکو جۆن ستیوارت میل، کە بە یەکێک لە دانەر سەرکیەکانی چەمکی لیبرالیزم لە سیاستدا دادەنرێت، ڕەخنەی تووندی لە سیستمی کۆنی بەندەوبردنی دەوڵەت گرت و تەکانێکی مەزووبی و نوێی دا بە دەوڵەتی نوێخواز و پێشکەوتوو لە ڕووی سیاسیەوە. ئەم گۆڕانکارییە فیکرییە بوو بە مۆدێلێکی سیاسی کە ئیدی لە مەزووی ژیاری انسانیدا جێگەی خۆی کردەوە و شێوازێکی نوێی لەگەڵ خۆیدا بارهێنا کە تێیدا چەمکەکانی ئازادی، تاکگەرایی و عەقڵانییەت لە بەرامبەر تونددڕەوی ئایینی و سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا بەرتەسکەکاندا فراوانتر بوونەوە. ئایندەگەرایی لە فکردا بوو بە یەکێک لەو داهێنانە گەورانەی کە لۆژیکی ڕەمانسیانەی کۆنی پەراوێز خست و بەکردەوە سەلماندی کە دیاردە نوێیەکان هەمیشە دیاردە کۆنەکان و ئەوەی دیکە وڵادەن و شوێنیان دەگرنەوە.

بە تێگەیشتن لەوەی کە بۆچی مۆدێرنە سەریهەڵدا و لە کوێدا خزمەتی بە مرۆڤایەتی کرد لەگەڵ هەموو گرفتە ئاڵۆزکانیدا، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ ئەو قۆناغە مەزووییەی کە سیستمی سیاسی تێیدا نەگەڵ و پاوانخواز بوو، و ژیان لە چەقبەستوویەکی تووندی دەگماتیزمیدا نقووم بوبوو. لەو سەردەمەدا، ئایین و شێوازە جیاوازەکانی خوداپەرستی لەوپەڕی تووندڕەویدا کەنیسە و پەرستاگاکانیان داگیر کردبوو بە خزمەتکردن بە بەرژەوەندییەکانی دەسەڵاتی سیاسی و سەرکوتکردنی هزری ئازاد، بە جۆرێک کە لە بواری ئەدەب و فیکردا هیچ جێگەیەک بۆ ئازادی نەماوە جگە لە چوارچێوە بەرتەسکەکانی ئایدیۆلۆژیا سپێنراوەکان. لەو دەخە تاریکەدا، مۆدێرنە لە ڕێگەی ڕەخنەگرتن لە ژیار، کلاسیکیزم، سیستمی کۆنی تەلارسازی و تەواوی فۆرمە کۆنەکانەوە، هەموو دەقە پیرۆز و نەگۆڕەکانی تێکشکاند و ئەلتەرناتیڤی پێشکەوتوو و مرۆڤدۆستانەی خستە ڕوو.

مۆدێرنە تەنها گۆڕانکارییەکی ڕووکەش نەبوو، بەڵکو شۆڕشکی قووڵی هزری بوو کە توانی تەواوینی مرۆڤ بە گەردوون، دەسەڵات، و خۆی بگۆڕێت. لە جیهانی کۆندا، مرۆڤ وەک بەشکی بچووک و بەدەسەڵات لە زیرکەی پیرۆز و نەمری دەسەڵاتداران و کەنیسە سێبر دەکرا، کە تەنها ئەرکی گوێبیستبوون و جێبەجێکردنی ڕەساکانی هەبوو بۆئەوەی مافی پرسیارکردن یان بەرهەمهێنانی هزری سەربەخۆی هەبێت. بە هاتنی ڕێنسانسی و پاشان مۆدێرنە، عەقڵی مرۆڤ وەک سەنتەری بایەخدان و ناسینی ناسنرا. فەیلەسووفەکان جەختیان لەوە کردەوە کە هۆشی مرۆڤ توانای ئەوەی هەیە لە ڕێگەی لۆژیک و زانستەوە نهێنییەکانی

گەردوون بکاتەوە و پەیوەستی بوونە نییە پشت بە دەستکاتی سەروو سروشتی یان مەدەلاتی کەنی توندەو ببەستت بە بەرەوپێبردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسیی خۆی.
لە بواری کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، مەدەرنە بوو بە بزوێنەرێ کە سیستمی چینایەتیی فیودالی و کۆیلەداری هەڵوەشاندەوە و بنەمای هاووڵاتیبوون و مافە بنەڕەتییەکانی مرۆڤی هێنایە کایەوە. لە ڕابردووەدا، سامان و دەسەڵات تەنها بە چینێکی دیاریکراو بوو کە بە ناوی ئایین یان خوێنەوە حوکمیان دەکرد، بەڵام مەدەرنە بە هێنانەپێشەوەی چەمکەکانی دیموکراسی، جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان، و سەروەریی یاسا، دەرفەتی بە تاکەکان بەخسا تا بەشدار بن لە بڕیاردانی سیاسی و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگەدا. ئەم گۆڕانکارییە گەورەیە وایکرد کە دەوڵەتی مەدەرن لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی گشتی و مافی هاووڵاتیبوون بنیاد بنرێت، نەک لەسەر بنەمای ویستی تاکەکسیی پاشاکان و پیاوانی ئایینی.
لە ئاستی هۆشبیری و هونەریشدا، مەدەرنە فەرمە کۆنەکانی هونەر و ئەدەبی تێکشکاند و دەرگای بە داهێنانی نوێنەراو واڵا کرد. هونەرمەندان و نووسەران ئیتر ناچار نەبوون شوێن هەسا کلاسیك و توندەکان بکەون کە تەنها جوانیی هاووکێش و دەربڕینی ستایی باویان دەسەپاند، بەڵکو دەرفەتیان بە بەخسا تا قوڵاییەکانی دەرووونی مرۆڤ، شێواوی و ئاڵۆزییەکانی جیهانی سەرمایەداری، و دەڵاوکێ و هیواکانی تاکی مەدەرن لە بەرهەمەکانیاندا هەنگدانەوەی هەبێت. ئەدەب و هونەر بوونە کەرستەیەک بۆ هۆشیارکردنەوە و بەخنەگرتن لە دەسەڵات، نەک تەنها ئامرازێک بۆ کاتبەسەربردنی چینی دەسەڵاتدار.
لە کۆتاییدا، هەرچەندە مەدەرنە لە هەگەی زانست و تەکنەلۆژیاوە ژیانی مرۆڤی ئاسانتر کرد و پێشکەوتنی مەزنی بەدەستهێنا، بەڵام هاوکات کێشە و قەیرانی نوێشی دروست کرد، چونکە سیستمی سەرمایەداری کە هاوکات لەگەڵ مەدەرنەدا گەشەی کرد، هەندێکجار مرۆڤی کرد کەرستەیەکی بۆکاربردن و زلهێزەکانی خستە خزمەت بەرژەوەندیی ماتریاڵی خۆیانەوە. سەرەڕای ئەم بەخنە قوڵانەی کە لایەن بیرمەندانی وەکو بەردیار و ئەوانی ترەوە ئاراستەی مەدەرنە کراون، هێشتا ئەم چەمکە وەک بزوێنەر و دایناموی سەرەکیی هەزری مرۆڤایەتی ماوەتەوە کە هەگە نادات جیهان بگاتەوە بە چەقبەستوویی و تاریکی سەردەمە کۆنەکان.

- **هێندەکانی ئیمپریالیزم لە جیهانی مەدەرندا**

ئیمپریالیزم زاراوەیەکی سیاسی و مێژوویی کە لە وشەی لاتینی ئیمپریەمەوە وەرگیراوە و بە مانای هێزموون و دەسەڵاتی باڵا بەسەر ناوچە فراوانەکاندا دێت. لە سەرەتای دەرکەوتنی مێژوویدا، ئەم چەمکە ئاستەوخۆ بەستراوەبوو بە دروستکردنی ئیمپراتۆریەتە گەورەکانەوە، بەڵام لە سەردەمی مەدەرندا واتاکەی گەڕانکاری بەسەردا هات و بووە هەمایەک بۆ پرسەی بەدەستهێنانی کۆنترۆڵ و کاریگەری بەسەر دەوڵەتە لاوازەکاندا. لە ڕوانگەی زانستییەوە، ئیمپریالیزم بریتییە لەو سیاسەت و سیستەم فرەچەشنەی کە دەوڵەتێکی زلهێز یان خاوەن باڵادەستی هەوڵدەدات لە ڕێگەی ئامرازی جیاجیاوە، لەوانە سەربازی، سیاسی، ئابووری، و ڕۆشنبیری، نفوز و سەروەری خۆی بەسەر وڵات یان گەلانێکی تردا بسەپێنێت.
لە ڕابردوودا پرسەی داگیرکاری و سەپاندنی دەسەڵات زیاتر ڕووکەش و فیزیکی بوو و لە ڕێگەی لەشکری سەربازی و توندوتیژی ڕاستەوخۆوە ئەنجام دەدرا، بەڵام ئیمپریالیزمی مەدەرن شێواز و ڕێگەی زۆر پێشکەوتووتر و ئاڵۆزتری گرتووەتەبەر. لەم سەردەمەدا هێزموونی سەربازی بە شێوەی هێشتنەوەی بنکەی سەربازی و هێرشی بەردەوام بۆ سەر سەروەریی وڵاتان دەردەکەوێت، لە کاتێکدا هێزموونی سیاسی لەسەر دەستوەردان لە ناوخۆی وڵاتان و دانانی دەسەڵاتدار و حکومەتی گوێڕایەڵ بنیاد دراوە کە بەرژەوەندییەکانی زلهێزکان بپارێزن. هاوکات هێزموونی فەرهەنگی و ڕۆشنبیری لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی بۆچوونەکانی دەرگای میدیا، پڕوپاگەندە و تۆڕە کۆمپانیاتییەکانەوە دەبێتە هۆی کاڵکردنەوەی ناسنامەی نەتەوەیی، بەڵام گرنگترین و مەترسیدارترین ڕەهەند لە سەردەمی ئێستادا هێزموونی ئابوورییە کە دێی لەدانەوەی ئیمپریالیزم پێکهێناوە.
ئەمە سیستەمی سەرمایەداریی جیهانی بووەتە ڕێچکە و بزوێنەری سەرەکی کە ئیمپریالیزمی لەسەر بنیاد نراوە و وایکردووە زلهێزکان پێویستیان بوو نەبێت سەرباز ڕوانن و وڵاتەکان وێران بکەن، بەڵکو سیستەمی بازرگانیی ئازاد و کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان وەک چەکی سەرەکی بەکاربهێنن. لە بەرامبەر داگیرکارییە فیزیکی و دەستبەسەرداگرتنی ئاشکرای سامانە سروشتییەکان لە ڕابردووەدا، ئیمپریالیزمی سەرمایەداریی مەدەرن پشت بە کۆنترۆڵکردنی بازاڕ و داهات و سەرچاوەکان دەبەستێت و لە ڕێگەی قەرز، بانکی نێودەوڵەتی و بازرگانییەوە قەستنەوەی هەرزانیی دەستی کار لە وڵاتە هەژارەکاندا ئەنجام دەدات. لەم ڕێگەیەوە، دەستەی باڵای سەرمایەداری دەستی کار لە وڵاتە هەژارەکان دەخاتە خزمەت بەرژەوەندی خێرا و بە کرێیەکی زۆر کەم و بێئەوەی مافە سەرتاییەکان دابین بکات، بە جۆرێک کە سەرەنجام دەست بەسەر ژیان

و ئابووریی تاکەکاندا دەگرێت.
یەکێک لە خاڵە هەرە جێی سەرنجەکان لە جیهانی ئێستادا ئەوەیە کە ئەم ئیمپریالیزمە جیهانییە بەووە دیاردەیەکی هەمەگیر، کەچی زۆر لە ئاستە فیکری و سیاسییەکان چاویان لە ئاستیدا داخستووە. لیبراڵ و دیموکراتەکان لەژێر دروشمی گلوبالیزم و پێڕەوی ئابووریی جیهانیدا ڕەوایەتی بەم هەژموونە دەدەن، لە کاتێکدا بەرەی ئیشتراکی و شۆشگێڕیش بەشێکی زۆریان لەم سەردەمەدا تووشی پەککەوتنی فیکری بوون و ناتوانن شیکارییەکی وردی نوێ بۆ شێوازە نوێیەکانی ئیمپریالیزم پێشکەش بکەن. ئەم تێنەگەیشتنە گشتگیرە لە مەترسییەکانی ئیمپریالیزم، ڕێگەخۆشکەرە بۆ ئاوەڵای جیهان زیاتر بەرەو قوڵبوونەوەی چینایەتی و هەژاری بچێت.
لە کاتێدا، دانەنان بەوەی کە جیهانی ئابووریی ئەمڕۆ دونیایەکی ئیمپریالییە، خۆدزینەوەیەکی مەترسیدارە چونکە لە پشت پەردەی دروشمە جوانەکانی دیموکراسییەوە، زلهێزەکان پشتگیری لە دیکتاتۆرە دڕندەکان دەکەن. هەرچەندە ڕاگرتنی لەم هەژموونە لە ئێستادا کارێکی ئاسان نییە، بەڵام قبوونەکردنی ڕاستییەکان و تێنەگەیشتن لێی ڕێگەخۆشکەرە بۆ بەهێزتربوونی ئەو سیستەمە نادادپەروەرەی کە لەژێر ناوی دیموکراسییەتدا مرۆڤایەتی کێشت و بەند دەکات.

• لە سەبارەت پرۆلیتاریادا: لەدایکبوونی کۆمەتێکی چەوساوە

لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، کاتێک سەیری لاپەڕەکانی شارستانییەت دەکەین، زۆر جار تەنها ناو و شانۆی پاشاکان، سوپاسالاران و خاوەن سامانە مەزنەکان دەبینین. بەڵام ئاگر وردتر بڕوانین، مێژووی ڕاستەقینەی مرۆڤایەتی لەسەر شانی ئەو دەستە زبر و ماندووانە هەڵگیراوە کە لە تاریکی کانەکاندا، لە گەرمای کارگەکاندا، و لەسەر زەویی بەپێتەکاندا خەریکی بەرهەمهێنانی ژیانن. ئەمە ئەو چینەیە کە کارل مارکس و تیۆرییە کۆمەڵایەتییەکان ناویان لێناوە: پرۆلیتاریا.
وەک مامۆستایەک کە ڕۆژانە لە هەڵەکانی خوێندنەوە سەیری چاوی گەنجان دەکەم، پەموایە تێگەیشتن لە چەمکی «پرۆلیتاریا» تەنها خوێندنەوەیەکی مێژوویی یان ئابووری نییە، بەڵکو تێگەیشتنە لە ڕۆحی مرۆڤبوون لە بەرامبەر بەبەشبووندا.
پرۆلیتاریا کێیە؟

بە پێچەوانەی بورژوازی کە خاوەنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنانە (وەک کارگە، زەوی و سەرمایە)، پرۆلیتاریا ئەو چینەیە کە تەنها یەک شتی هەیە بە فرۆشتن لە بازاڕدا: توانای کارکردنی خۆی. ئەوان ناچارانە کات، وزە و تەنانەت بەشێک لە گیانی خۆیان دەفرۆشن بە ئەوەی تەنها بژێویەکی سادە بە خۆیان و خێزانەکانیان دابین بکەن.
بەڵام پرۆلیتاریا تەنها ژمارە یان هێزێکی کار نییە؛ پرۆلیتاریا بزوێنەری ڕاستەقینەی مێژوویە. هەر بەردێک کە لەسەر بەردێکی تر دانراوە بە بونیاتنانی شارەکان، هەر شەمەندەفەرێک کە سنوورەکانی بڕیوە، و هەر ئاسنێک کە تەوانراوەتەوە بە دروستکردن، بەرهەمی ماندووبوونی ئەم چینەیە.
کۆمەتی کار و نامۆبوون
یەکێک لە قووڵترین کێشەکان کە پرۆلیتاریا لە جیهانی سەرمایەداریتدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە، دیاردەی **نامۆبوون (Alienation)**ـە. کاتێک کرێکارێک کاتژمێرێکی درێژ کار دەکات بە دروستکردن یان بەرهەمهێنانی شتێک، لە کۆتایی ڕۆژدا ئەو بەرهەمە نەک هەر هی ئەو نییە، بەڵکو زۆر جار نرخێکی ئەوەندە بەرزە کە ئەو خۆیشی ناتوانێت بکڕێت. لێرەدا مرۆڤ لە کارەکەی خۆی نامۆ دەبێت؛ کار دەبێتە بەزارکەر و قورس، نەک ئامرازێک بە گەشەکردنی خود.
بەڵام لەگەڵ هەموو ئەم زەردارییەدا، جوانترین خاڵ لە ژیانی پرۆلیتاریا ئەوەیە کە کۆمەڵت لە خەباتدایە. کاتێک مرۆڤێک سەرەڕای هەموو سەختییەکان دەوەستێت، سەری بە نادادپەروەری نەوی ناکات و داوای مافی ڕەوای خۆی دەکات، لێرەدا پرۆلیتاریا لە چینێکی بەدەنگەوە دەگۆڕێت بە هێزێکی هۆشیار و گەڕانکاریخواز.

پرۆلیتاریا لە جیهانی ئەمڕۆدا

لە جیهانی هاوچەرخدا، شێوازی چەوساندنەوە گۆڕاوە. پرۆلیتاریا تەنها کرێکاری ناو کارگەکان نییە، بەڵکو هەموو ئەو مووچەخۆر، گەنجە دەرچووانە و کرێکارە دیجیتاڵییانەش دەگرێتەوە کە لەسەر کاغەز ئازادن، بەڵام لە ڕاستیدا لە بازنەی سیستەمێکی ئابووریی ناڕۆشادا گیریان خواردووە و هەموو تەمەنیان لە پەناوی دابینکردنی کرێی خانوو و بژێوی ڕۆژانەدا دەفەوتێت.
بۆیە، خوێندنەوەی مێژووی پرۆلیتاریا و هۆشیاربوونەوە بەرامبەری، بانگەوازێکە بۆ گۆڕانەوەی دادپەروەری بۆ جیهان. بانگەوازێکە بۆ ئەوەی مرۆڤ نەکەینە قوربانی قازانج، و ڕێز لەو دەستە ماندووانە بگرین کە چرای ژیانی ئەمڕۆیان هەشتووەتەوە ڕۆشن بێت.

لە کۆتاییدا، دەبێت بزانین کە هێزی ئاستەقینەی هەر کۆمەڵگەیەک لە کرامەتی ئەو کەسانەدایە کە ماندوو دەبن. پرۆلیتاریا تەنها قوربانیی ستەم نییە، بەڵکو هیوای هەمیشەیی مرۆڤایەتییە بە داهاتوویەکی دادپەروەرتر و مرۆڤدۆستانەتر.

سامان و سامانی گشتی.. نەوزاد بەندی

مرۆڤ لەماماڵەکردنی لەگەڵ سامانەکانی سەر زەویدا، هەنگاو گەورەترین بوونەوەر بە.. کاتێ پێلاماری داهات و کانزاکانی زەوی دەدات و ..زەویپێکان پاوان ئەکات و سنووریان بە ئەکێشێ ..داهاتەکان کە ئەکاتەوە و ئێباتەوە بە مافی خێیان.
ئەم بوونەوەرە گەورەیە، تەنها بەوەندێشەوە ناوەستێ، ئەکەوێتە کەردنەوەی سوپا و چەک و تەقەمەنیی بۆ ئەوەی سامان و داهاتی ئەوانی تر داگیر بکات.. بۆ بۆ ئەوەی چاوەک بە مژووەدا بخشێنی، ئاخۆ ئەوانەی لەو پێناوەدا ژیانیان تێپەڕاند، بۆ ئاسودەیی گەیشتن؟ ..ئایا کۆتایی ئەو داگیرکار و مافیا و دزانە چی بوو؟ ژیانێکی پڕ لە شەڕ و نەهامەتیی و کێشە و بێزاریی و دەڕاوکێ، دوای ئەوە دەستاتەکانیان پوکانەوە و کەوتنە بەر لەعنەتی هاووڵاتییەکانیان و لە مژوویشدا وەک دەوزمەیەکی ناشیرین و قەزەون لەناو تەنەکەی خەڵکاندا فڕێدران.. لە ئەدەب و هونەر و کەچەرەکاندا، بوونە سیمبوڵی نادادیی و زوڵم و ..چەندەها فیلم و دەکیەمەنتاریییان لە بارەهەم هێنان، بۆ ئەوەی نەوە دوای نەوەی مرۆڤایەتیی، قین و ڕقی خێیانیان بەسەردا ببارێنن و لە یاد نەچنەوە..
ئێ باشە، تۆ ناگەم، بۆچی ئەم داگیرکار و مافیا و دزانە کەمێک حەوانەوە نادەن بە مەشکیان و پێندێک لە مژوو وەرناگرن و . . تۆبەیێک ناکەن و ..واز لەو بازرگانییە قەزەونە ناهێنن ؟
ڕوخساری پاقڵە فرشتەک، زۆر هەمنتر و بەختەوەرتر و بە گەڕ و گەشترە، چاوکانی شانازیی و ئارامییان تێدا ئەخوێنرێنەوە، لە کاتێکدا تەماشای سەرکەکان و گەورە مافیا و دزکان بکەی، ڕوخساریان یەکپارچە دڕدۆنگیی و ترس و بێزاریی و دەڕاوکێ و

نائارامییە، چاوکانیان وەک گەمی خوێن وان، پە پێن لە شکست و ئازار و تلانەوە و شەونخونیی و دڵەان..
ئە باشە ئەمانە کە لەو دەخە قورس و تاقەتپەوکێنەدان، چی لە دەسکەات وماڵ و سامانە زەرەکانیان ئەکەن؟ ئەو هەموو تریلیۆن و ملیارانی دەستیان بەسەرداگرتووە، کەی ئەیخەن؟ یان لە بنچینەدا ئەو هەموو داهاتە چی بە کردوون؟ لە کاتێکدا گەورەترین سەرمایەی مەرەق تەمەن و دەخشیبیکەیتەی، تەمەنکە ەژ بە ەژ ئەوات، ئەویان لە دەسکەاتی هیچ کەسێکدا نییە و دوای حەوت هەشت دەیەی تەمەن، ئیتر مرەق و مردن لەسەر مەزەک و لە قاوەخانەیەکی خەمگین یەک ئەگرنەوە، هەر بەیە لوتکەی گەمژەییە، ژیانت لە دەەاوکە و جەنگ و ناتەبایی و ترسدا بەسەر ببەیت ..
مرەق ماڵ و سامانی بەچییە لە کاتێکدا تەنانەت خاوەنی خیشی نییە .. هاتنە دنیات و لە دنیا دەرچوونت لە دەرەوەی خواست و ئارەزووی خەتدایە .. هەر ئەندامەکی لەشت بەروارێکی دروست بوون و بەروارێکی بەسەرچوونیان لەسەرە، کە هیچ لیژنەیەکی قایمقامیەت و تەندروستی ناتوانن بیخوەننەوە و بزانن چ بەروارێکە ەەنگە خولەکێکی تر بە یان مانگێگ ، ساەەکی تر، بەەام هەمووان ئەزانن کە خاوەنی هیچ ئەندامەکی لەشیان نین و نایشزانن کەی دنیان لە لەدان ئەکەوێت ..خەەکێک هەبوون دوێنە وەک من و تە ژیاون و سەرقاڵی ماڵ وسامان و کەکردنەوەی دینارکان بوون، ئەمە مردوون .. یان ئەمە ئەندامەکیان لە دەست داوە..
بەەن بە قاوشی نەخشخانەکانی فریاکەوتن و شکاویی، ئەوسا بەتان دەرئەکەوێ ئەمە نەک خاوەنی ماڵ و سامان و دینار نین، بەکو خاوەنی خیشمان نین و لەهەر ساتێکدا، گیانمان لە وەرئەگرنەوە و تەواو ئەبین .. بومەلەرزەیەک لە کەمتر لە نیو خولەکدا، سەدان هەزار کەس ئەکوژێت، ئایا ماڵ و سامان و زانست و تەکنەلۆژیا ئەتوانێت چ کارئاسانیی و فریاد ەەسیەک بە ئەو سەدان هەزار مرەق مردووە بکات؟
کاتێ قایرەسێک یان بەکتریایەک کە نابینرێ و بە ملیەنان مرەق لەناو ئەبات، مرەق و دەسکەات و پارە و سامان و پاسەوانکانیان ئەتوانن چییان بە بکەن؟ ئەو هەموو کەشک و چەک و پاسەوان و ماڵ و سامانە بینراوە، بەچی لە ئاست ئەو دوژمنە کوشندە نابینراوەدا دەستەوسانن ؟ بەکتریایەک کە هەزار جار گەورە ئەکرێ، ئینجا هەندی پارچە دەزوویەکی یەک میلیمەتریین، ناوی لە دەنین سیل یان تاعون و لە سەردەمکدا ملیەنها مرەقی سەر گەی زەمین ەاپەچی مردن ئەکات.

لەردا ئیتر نەزانیی و گەمژەیی مرۆڤ دەردەکەوێ لە بەرامبەر چەنتیی ژیانکردن لەسەر ئەم ئەستێرەیدا، لە بەرامبەر فەان فەان و خۆ پێکردن لە شتی بێ سوود، خۆ سەرقاڵکردن بە خاک و خۆڵەوە، بێ بە ئاوەی بیرەک لە خۆی بکاتەوە؟ ئایا ئاو بەچی دروست کراوە؟ بە خواردنی خاک و خۆڵ یان بە بەرزبوونەوە بە ئاسمانەکان و ڕزگار بوون لە خاک و خۆڵ ؟ ئایا ئاو شتانەی ئاو خۆی تەنگەتاو کردووە و ژیانی بە تەرخان کردوون، چ شتێکن؟ هەر هەمووی خاک و خۆڵن و لە خاک و خۆڵ دروستکراون، ئایا تۆ بە ئاوە دروستکراویت تەمەنت لە خۆڵ کۆکردنەوەدا بەسەر ببەیت؟ سوودی چیە ئاو هەموو خۆڵەی لە خۆت کۆکردەتەوە لە کاتێکدا هەرچی شتێ لەسەر خۆڵ بە ئەبەتەوە بە خۆڵ، ئیتر ئەم تەرنەخواردنە لە خۆڵ، بەچی و لە پێناوی چیدا؟
بیریارێکی عەرەب ئەڵێ هەکاری هەقبونەوە وخنکان و لە گەرمادا مردنی مرۆڤ هی ئاوەیە مرۆڤ لە بنچینەدا خۆڵکی سەر زەوی نییە و لە ساتێکدا دابەزنراوەتە سەر زەوی، ئەگینا بەچی گیاندارانی تر پەویستیان بە گەرمکەرەوە وساردکەرەوە و پۆخڵ و پۆشاک و کوڵاندنی خەراک و نۆخشخانەی مناڵبوون نییە؟ زەوی هی ئاو گیاندارانیە و ژیانیان بە سەر زەمین گونجاوە، بەڵام مرۆڤ بەو زەمینە نامۆیە و لەسەر ئاو زەمینەدا میوانە ..
هەر بۆیە مرۆڤ پەیستە میوانکی گەمژە و چاوچنۆک نەبە و نەکەوتە دزیکردن و پە پیاکردنی سەروەت و سامانەکانی زەوی، زەویێک کە بە هیچ جۆرێ جێی مانەوەی ئاو نییە..پەویستە لە جیاتی ئاوەی وەک گیانەوەرانی تر، پەلامار بدات، بیر لە خۆی بکاتەوە و سەرقاڵی زانستی ئەنسرپەلەجی (مرۆڤزانی) بە، بۆئاوەی تێبگات ئاوەک کە لە هیچ گیانەوەرێک ناچێ و زەمینێک کە هیچ وەرزێکی بە ئاو نەگونجاوە، چی ئەکات لەرێ و ..شوێنی ئاستەقینە و نیشتمانی ئەرجینالی ئاو لە کوێیە ؟

ئایا ژیانکردنی مرۆڤ لەسەر زەمین، تەنها لە ڕێی داگیرکاریی و زوڵم و قەتڵ و عام و تاڵان و بڕۆ ئەکرێت؟
ئایا مرۆڤ تەنها ئەبە فڕۆکەی تر بکات و بیکاتە سەرباز و جوتیار و کرێکار و خزمەتکاری خۆی ؟
ئایا مرۆڤ بە ئاوە دروستکراوە زەوی و ئاسمان و دەریاکان بە خۆی پاوان بکات و لەو پێناوەدا جینۆساید و جەنگ و قات و قڕیی و بڕ ڕەوشتیی بڕاو بکاتەوە؟
ئایا مرۆڤ بە ئاوە هاتۆتە بوون خۆی بفرۆشێ و ببێتە کۆیلە و خزمەتچیی دەسەڵاتدارە زاڵمەکان؟
نۆخر..

مرۆڤێک کە خاوەنی خۆی نییە، چۆن ئەتوانێ ببێتە خاوەنی زەوی و ئاسمان و ئەوانی تر ؟
مرۆڤێک لەهەر چرکەیەکدا بێ، ئەندامە یان زیاتری لەکار ئەکەوێ یان بەتەواوەتی ئەمرێ و لەناو ئەچێ، ئەم مرۆڤە بێ چ عەقڵ و لۆژیکێک هەوڵ ئەدات دەست بێ ژیان و نان و زەوی و ئازادی مرۆڤکانی تر ببات و داگیریان بکات ؟
لە کاتێکدا لە زانستی دەروون و کۆمەڵایەتیدا سەلمێنراوە، مرۆڤ لەناو بازاڕدا نائارامە و هەمیشە لە دۆاوکێیەکی ئاشکرا و نهێنیدایە، ئەی ئاخۆ ئەگەر ئەو مرۆڤە زاڵم و مافیا و دز بێ، ئەبێ کەرقی نائارامیی و دۆاوکێی بگاتە کوێ ؟ ئەبێ ئادەی ترس و دۆخورپێ و ئۆژەی ئژاندنی هەرمەنی ئەدرینالینی لە چ ئاستێکدا بێ؟ ئەم هەموو دەرد و خەم و ئازار و گرێ و گۆڕە دەروونییە بۆچی؟ لەکاتێکدا تەنیا دوای حەوت یان هەشت دەیە، ئیتر ئەژانی قۆڕ ئەکەیت بێ قۆڕی مردندا و .. قاوشەکانی نەخۆشخانە و کانیلا و چاودێری چۆن بێ ئاجا و تکا، چەند سانتیمەترێک و چەند سەعات و ئۆژێک مردنت لە دوور ئەخەنەوە.. کە پاشان بێ خەرابی دەتەوێ بێ لات ؟
کاتێ خوێندکاری زانکۆ بووین، لە پشووی هاوینەدا ئاهەنانی سەربازییان پێ دەکردین، فەسیلەکەی ئێمە زۆر چالاک و جوان ئامادەیشتین، بۆیاریان دا بمنانبەن بێ مانگرتنی فەسیلە چالاکەکانی هەموو زانکۆکانی عێراق، لە تکریت، مانگرتنی سەربازیی بکەین کە ئەنگۆ سەرۆک کۆماریش ئامادە بێ..
چەکەکانمان فیشەکیان تێدا نەبوو، لەگەڵ ئەوەیشدا لە بەرەبەیانی مانگرتنەکەدا، یەک بە یەک مەخزەنی چەکەکانیان لێکردینەوە و ئەقسامی چەکەکانیشیان ئادەکشا نێک فیشەکێکمان لێ سەبەتانەی چەکەکەدا، حەشار دابێ و سەرکی پێ بکوژین ..! هەشتا سەرۆک خۆی نەهات و جێگرەکەی نارد .. ئەوسا قەبارەی ئەو ترس و دۆاوکێیم بێ دەرکەوت کە سەرکی تێدا ئۆژی ..
توخوا ئەوە ژیان بوو ژیایت، سەرۆک ؟
باشە ئەگەر وازت لەو هەموو ئەفسەر و سەرباز و کەیلە و ماڵ و حاڵەت بهێنایە و .. وەک مرۆڤکی ئاسایی، بێبێ پاسەوان و کەشک و تەلار، بێ دنیای خوادا بگۆڕایتایە خەشتر نەبوو؟
چیت لەو ژیانە دەستکەوت، بجگەلە خەم و ترس و دۆاوکەی خەت و .. کوشت و بێ و ئاگواستن و برسیکردن و هەتیوکردنی منداڵان و بەوژنکردنی ژنان ؟
ئاخر ئەگەر بەو کارە دەندانانەیشت بەو دزیی و پاوانخوازیی و زوڵم و زۆرەیشت، بێ لایەنی کەمەوە خەت نەمر بوویتایە یان دەخۆش و ئارام بوویتایە، بێ هەر حاڵ ..بەڵام ژیانێکت هەبوو، سەگ نەیبوو

..چەندەها هەوڵی کوشتنت کرا و .. لە تەقەیاندا چەندەها کەست کوشت و هەزاران گوند و شارچکەت لەگەڵ زەویدا تەخت کرد .. لە هەر چوار قوڵنەی دنیاوە جنۆو و هەرشی ئاگەیاندنت ئەکرایە سەر، توخوا ئەوە ژیان بوو تە بردتە سەر ؟ سەگ بە حاڵت سەرەک، کە دواجار بەرەڵا کرایت و ..خەت و دار و دەستت کەوتنە ژێر پێی میللەتە بریندارە تووڕە بە هیواکەتەوە ..
ئەوانەی ئەمەیش، ئەکرێ لە خەیان بپرسن : ئەڕێ ئەمە بە تەمای چین ؟ مال و سامانی ملیۆنەها مرۆڤمان دزیوە بە خەمان، کەشک و ملیارەها دۆلار و فڕۆکەی تایبەت، چ سوودەکیان هەبووە بەمان ؟ کوا دەخەشیی و دڵنیایی و ئارامیی ؟ کوا ئازادی پیاسەیەک بە تەنیا بە شەقامەکاندا ؟ کوا سەربەرزیی ؟ کوا ڕێز لە کاتەکدا هەموو و میدیا و تەڵە کەمەڵایەتییەکان سیخناخن لە جنۆو و هەڵەشە و سوکایەتیی پەمان، ئایا حەفتا هەشتا ساڵی نادیار و بە گرەنتی، لەو دنیا ڕەق و تەقەدا، ئەوە ئەهەنە ملیۆنەها خەڵک جنۆومان پێبدەن لەبەرئەوەی نان و ئازادیمان لە دزیون ؟
ئایا نان و ئازادی ملیۆنەها کەسمان بەچییە لە کاتەکدا نە فریای خواردنی نانەکەی خەمان ئەکەوین و ..نە ئەیشتوانین بە ساتە چەڕ لە ئازادی خەمان وەربگرین ..
جیاوازی نێوان زیندانیی و پۆلیس چییە؟ هەر یەکەیان لە دیوەکی شیشەکەوە وەستاوە، زیندانییەکە سەربەرزە بەوەی لە پشتاوی ئازادیی و مافە ڕەواکانیدا زیندانە، بەڵام پۆلیسەکە بە ئازاری ویژدانەوە ئەژی لە کاتەکدا هەمووان پێی دەڵێن دارەست و کاسۆلەسی زاڵم و شتەک نییە شانازیی پێوە بکات.
هەر بڵێ هەرچی زووترە، پێویستە سەرەکەکان و بازرگانە چاچنەکەکان و فێبازەکان و دزەکان و مافیاکان، ڕاوەستن و بیر بکەنەوە و بپرسن: ئەڕێ ئەمە خەریکی چین؟ ئەم خەخەواردن و خەدزین و خەکەکردنەوەیە چییە لەساڕی قۆمیش کراوین؟ ئەی کەی بە مرۆڤایەتیی خەمان شاد بین و بەو دنیایەی کە هی هەمووانە هەبەزین و دابەزین و واز لە خەخواردنی حەرام بێنین؟
نالی ئەڵێ :
مەگەر دەعوایی پاکیی نەسەب بە جیفەیی دنیا
کەسییەد بی، چ بەرزنجی. چ پیریایی، چ زاراوی
وەرە ئەم نیکتەیە من پێت بڵێم نالی ئەگەر فەرزەن
هەموو دنیات ببێ، هەشتاکو هەر حەیران داماوی
نازم حیکمەتیش کە لە پشتاوی ئازادیی مرۆڤدا هەموو گەنجیی خەی لە زیندانداو بەسر برد :ئەڵێ :
ئەم دنیایە نوقووم ئەبێ

کشتی ڕەگر و دزەکان نوقوم ئەبێ …

نەوزاد بەندی

گەندەڵی لەگەروی حوتەکاندا.. عوسمانی حاجی مارف

هەمەتی دژی گەندەڵی، وەنەی کەشکی گرانبەها و ئاسپی بەنرخ و کیسەی دۆلار و دیناری شاردراوە لە کەگە و ماڵەکاندا، ڕوخساری ناشرینی سیستەمی گەندەڵی حکومەتی تائیفیان ئاشکرا کرد، چونکە گەندەڵی لە عێراق تەنها دزی تاکە کەسی نیە، بەڵکو بەتە قەوارەیەکی ئۆرگانیک کە لە خوێنبەرەکانی دەوڵەتدا درێژدەبێتەوە، کە نیوەی دانیشتووانەکەی لێژێر هەژاریدا دژین، لە کاتێکدا تەنێک زێڕ و ئەتەمبەلی لوکس لە خزمەکانی ئەو کەسانەی کە لە ڕووی سیاسیەوە پارێزراون، کڕیکە بون.

تەڕوانینەکان لەسەر کەسایەتی عەلی زەیدی و پاڵنەرەکانی جیاوازن، لەکاتێکدا هەندێک وەک پاڵەوانێک دەیبینن، گوایە هەوڵی گەڕاندنەوەی شکۆمەندی دەوڵەت دەدات!، هەندێکی تر بە بەهەڵوەستی دەزانن و وەک کەسێکی دەخالەتگەری دەرەکی سەیری دەکەن، زەیدی بەرهەمی ئەم سەردەمەیە کە وەک بازرگانێک لەناو سیستەمێکدا بەرزبێتەوە و لەچوارچێوەی تەڵەکانیدا کاردەکات، یان کاری پێدەکەن، بەیە دەشێ بە دەوری زەیدی چەند حاڵەتێک دەستنیشان بکرێت، دەکرێ وەک ڕوخسارێکی نوێ بێت بە دامرکاندنی رای گشتی بازار و ناڕەزایەتی جەماوەری بەرامبەر گەندەڵی، یان لەڕووگەی هێکەوتنێ ناوخەیی و دەرەکیەکانەوە هەوئەدات قەناغێکی ڕاگوزەر بەڕەوببات بۆ هێگریکردن لە داهاتی ئابووری، هەروەها یان هاوبەشێکی پراگماتی ئەمریکایە، کە هەوڵدات کارتی دارایی عێراق کۆنترۆڵ بکات و هەندێک سەرچاوەی کاریگەری ببڕێت. لەهەمانکاتدا گومانی تیا نیە کە دەیەوێت وەک سەرکەکانی پشخێی هاوسەنگیەک لە نێوان ئەمریکا و ئێراندا بەڕێوەبەرێت، بەیە دەتوانین بڵێین زەیدی لەناو گژاوگدا یاری بە چارەنوسی عێراق و خەی دەکات.

لەناو ئەم گژاوەدا و لە دنیای واقعدا ڕاستیەکی تاڵ دێتە ئاراوە

کە گوزارشت لە ترسی گشتی دەکات بەرامبەر ئەم هێرشە تیرۆریستیانەی، هەر لەسەرەتاوە ناوەندەکی هێرشەکە پووچی خەی دەسەلمێنێت، چونکە هەوەدان بە وستانەوە لەبەرامبەر ئەو زلهێز و کەسانەی چەندین ساڵە بنەمای نەخشە داڕژی سیستمی تاڵانچێتی و گەندەڵین، ئاکامەکەی هێکەندنی گیانی خەڵک و دەبێتە ژەمی خواردنی داهاتووی نەهەنگەکان. ئەم هێرشانە هەر لەسەرەتای پرسەکەوە پەکی دەکەوێت و ئیفلیج دەبێت، لەکاتێکدا دەڵاڵی دەسەڵاتی ئیستقینە و ئەوانەی پاراستنی حزبیان هەیە دەست لەنێدراون و گیانەیش دەورانەکانی ئاناوستێت.
تەرکیزکردن تەنها لەسەر فەرمانبەرە بچوکەکان یان چەند ئەندام پەرلەمانێك، کەشکە چارەسەر ناکات؛ بەکو بەرگریەکی زیاتر بە ماسیە گەورەکان دەبەخشێت بەئەوەی لە داهاتوودا بەبە سزا مامەڵە بکرێن.
هێنگە مەترسیدارترین دزێپەکردن لەم هێرشانەدا قسەکانی زیدی بوبێت سەبارەت بە ئەگەری یەکلاکردنەوەی هێرشەکە و ئاگرتنی لەپەچینەوەکان بەرامبەر بە گیانەوەی پارەکان یان بەشکی لایەن سەرە گەورەکانی دزی و گەندەیەوە!، دەوێتێک کە دانوستان و هێکەوتن لەگەڵ دزەکان بکات، دەسەڵاتی خەی لاواز دەکات و ئەو پەیامە دەنێرێت کە دزینی سامانی گشتی کارەکی بازرگانی قازانج بەخشی گەرانتیە، ئەگەر دزەکە ئاشکرا بوو، بەشێک لە پارەکە دەگەڕێنێتەوە و ئەوەی دیکەش دەهێڵێتەوە، لەگەڵ ئازادیەکەی. لە ژینگەیەکدا کە متمانەی دامەزراوەیی نییە، یەکلاییکردنەوە چارەسەر نییە، بەکو دەرچوونێکی سەلامەتە بە پاراستنی گەورەکان و داخستنی کەیسە هەستیارەکان.
لەلایەکی ترەوە هێنگە ئەم هێرشانە هەوێک بێت بە بینینی باڵی نەیاران، بەتایبەتی بە لەبەرچاوگرتنی چەبونەوەی دەستگیرکردنەکان لەسەر تێکانی سەر بە هێزە سیاسیە دیاریکراوەکان، جگە لەوەش فشاری ئەمریکا کە لە پەویستی هێکخستنی سیستەمی دارایی و هێگریکردن لە سپیکردنەوەی پارەدا دەردەکەوێت، سەبارەک دەخاتە سەر کارەکانی زیدی، ئەمریکا وەک هێندەک دەیبینن، وەبەرهێنان لەگەڵ تاکەکان ناکات بەکو لە دەرئەنجامەکاندا وەبەرهێنان دەکات کە گەرانتی سەقامگیری وەبەرهێنان و بەرژەوەندیەکانی لە ناوچەکەدا دەکات.
لەکاتێکدا نەهەنگەکان و دزە گەورەکان لە لەدوانەکانیاندا پشتگیری لە هێرشەکە دەکەن و دەستخۆشی لەزیدی دەکەن، زیدیش پێشوازی لێدەکات و سوپاسگوزاریان دەبێت، لە غەنیمەتە تائیفیەکاندا دەتوێتەوە و ستایشیان دەکات، ئەوە تەنها دەبێتە فێڵێک بە

ئارامکردنەوەی ناوچەکە گشتی.
ئەو هاووڵاتیەی کە بە دڵنیاوکەوە چاوەڕێی موچەکەی دەکات، چیتر بەرگەی بینینی ئەو دیمەنانە ناگرێت و نەفرەت لەو هەمەتە و لەو دادگایەش دەکات کە بەدواداچونی فایلی کەیسەکانی دەستی زیدی دەکات، چونکە گەندەڵیەک گەر لە بنەڕەتدا بنبڕ نەکرێت، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هەندەی تر خراپتر و وێرانکەرتر گەشە بکات.
ئێستا پرسیارەکە ئەوە نییە ئاخۆ سبەی کێی تر دەستگیر دەکرێت؟ ئایا زیدی و حکومەتەکەی بوێری ئەوەیان هەیە شەفافیەت لە داهات و دارایی دەوڵەت پیادەی بکەن؟، یان ئازایەتی ئەوەی هەیە لە کێشکەکەیدا هوبەوی نەهەنگەکان ببڕێوە؟ ئەژانی داهاتوو ئەوە دەردەخەن کە ئەمە هەرشەکی ئاستەقینەی دژی گەندەڵی نییە و تەنها سەرابەکە.
چەکدارە لایەنگرەکانی ئێران نوێنەرایەتی ئاشتیخوازترین و هێستیارترین لایەن دەکەن لە حکومەتی عێراقدا، ئەم فراکسیۆنانە وەک عەسائیب ئەهلی حەق و مقاومەی ئیسلامی و کەتائیبی ئیمام عەلی و گروپی تر، بەدرێژایی ساڵان دەستیان بەسەر سامانە ئابوریە بەرفراوانەکاندا گرتووە، سەرقاڵی قاچاخی نەکخراوی نەوت و سەرچاوەکانی دیکە بوون، دەروازە سنووریە گرنگەکانیان کۆنترۆڵکردووە، هەروەها بەشێکی بەرچاو لە سامانی عێراقیان لادا بە پشتیوانیکردن لە ئاژەندای دەرەکی.
حکومەتی زیدی لەم گۆڕاوەدا ئەم هەمەتە دەبەستێتەوە بە بنیاتنانەوەی ناوبانگی ئابووری عێراق وەک دەرخستنی ژینگەیەکی بۆئاسایشی ئومێدبەخش بە وەبەرهێنان، بەڵام ئاپەرتەکانی بانکی نێودەوڵەتی و شەفافیەتی نێودەوڵەتی ئاماژە بەوە دەکەن کە گەندەڵی و بڵاوبونەوەی چەک دوو ڕەگەری گەورەن بە کارکردنی کەمپانیا بیانیەکان لە عێراقدا، زیدی دیاوێت ئەو پەیامە بدات بە کەمپانیەکان کە دەوڵەت بەهێز بووە و توانای دەستوەردانی لە گرنگترین ساتەکاندا هەیە بە پاراستنی یاسا و وەبەرهێنان. بەڵام وەک سروشتی پەکهاتەی حکومەتی تائیفی و هەزکانی حەشدی شەعبی نیشانی ئەدەن، پەکهاتەی حکومەتی ئێستای عێراق ناتوانێت لەو دوو ڕەگەزە "گەندەڵی و هەزی میلیشیا" بێتە دەرەوە، خودی زیدیش هەبژاردەی هەزە تائیفی و میلیشیاکانە. ئەم هەمەتە هیچ گۆڕانکاریەک لە پەکهاتەی حکومەتی ئێستای بەغدا ناکات، تەنها کاری میدیایی بە پاراستن و بەهێزکردنی پەگەی سیاسی "چوارچێوەی هەماهەنگی" و هاوپەیمانەکانی.

ڕۆمانی (زامەکانی ئەرمەنستان) وەرچەرخانە گەورەکەی ئەدەبی ئەرمەنی.. ئاکۆ عەبدوڵا

خاچاتور ئەبۆڤیانی پەروەردکار و شاعیر و نووسەر و تۆژەر کە بەیەکێك لە دیارترین ڕووناکبیر و نوێخوازەکانی مێژووی ئەرمەنی و قۆوقاز و باوکی ئەدەبی نوێی ئەرمەنی دادەنرێت. ساڵی 1841 ڕۆمانی (زامەکانی ئەرمینیا) ی نووسی و دوای ونبوونی خۆی، ساڵی 1858 بە یەکەمجار ئەو بەرهەمە بڵاوکراوە و دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە. لەو ڕۆمانەدا کە نووسەر زۆر لێهاتووانە توخمەکانی ڕۆمانسی و ڕیالیزمی ئاوێتەی یەکتری کردووە، ئازار و خۆاگری و ڕۆحی نەتەوەیی و خەباتی ڕزگاریخوازی ئەرمەنییەکانی لەکاتی جەنگ (لەنێوان ڕووسیا و فارس 1826 تا 1828) نیشان داوە و بەشێك لەو ئازارانەشی بەرجەستەکردووە کە ئەرمەنییەکان لەکاتی ژێر دەستەیی دەسەڵاتی داگیرکاری فارسی دەیانچێژت. هاوکات جەختیشی لە هاتنە جێشی هەستی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەری و دەربڕینی ڕق و کینە لە ستەمکاران کردۆتەوە.
ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە لەسەر بنەمای ڕووداوێکە کە لە زەدی نووسەر لە کاتی جەنگەکە ڕوویدا بوو. ئەویش ڕفاندنی کچێکی ئەرمەنییە بە ناوی (تاگوهی) لەلایەن کەمەڵێک چەتەیەك کە سەربازی (حوسێن خان سەردار) ی فارس بوون. ئەوسا وەك کاردانەوە (ئاغاسی) سەرکردایەتی ئاپۆڵینی خەڵکە ئەرمەنییەکە دەگرێتە ئەستۆ و پیاوەکانی سەردار دەکوژێت و کچەکە ڕزگار دەکات. ئەو کارەزمایە کە خۆاگرانە و قارەمانانە دژی ستەم دەجەنگێت لە شوێنێکدا دەڵێت : "گیانی خۆت بدە، بەڵام هەرگیز خاکەکەت مەدە". دواتر حەسەنی برای سەردار خان، پارێزگاری فارس، بە سزادانی ئاغاسی و خەڵکە ڕاپەڕیوەکە هەڕشی سەخت دەکات و ژمارەیەک شارچکەی ئەرمەنستان وێران دەکات.
ئەو ڕۆمانە لە زمانی ئەرمەنی بە یەکەم ڕۆمانی مەدەرن دادەنرێت. واتا یەکەم ڕۆمان کە تێیدا لە بری زاراوەی ئەرمەنی کلاسیکی، بە زمانی ئەرمەنی نوێی (زاراوەی ڕێڤانی – زاراوەی ئارارات) کە زمانی قسەکردنی خەڵک بوو، نووسراوە. ئەو شێوە زارەش (ئاشخاربار)

بووە بنەمای زمانی ئەرەمانی ڕۆژهەڵاتی نوێ. ئەمەش یارمەتیدەر بوو لە یەکخستنی زمانی ئەدەبی ئەرەمانی و نزیککردنەوەی لە زمانی قسەکردنی خەڵک. هەروەها یەکەمین بەرهەمی ئەدەبی ئەرمەنییە کە لەسەر بنەمای عەلمانی نووسرا بێت، چونکە تا ئەوسا ئەدەبیاتی ئایینی بەسەر گۆڕەپانی ئەدەبی ئەرمەنی باڵادەست بوو. دوای بەناوکردنەوەی ڕەمانەکە لەناوەوە و دەرەوەی ئەرمەنستان دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە و بەخاڵی وەرچەرخان لە ئەدەبیاتی ئەرمەنیدا دانرا، جگە لە ڕۆمانی لە یەکخستنی زمان، لە سەردەمی پێ لە داگیرکاری و ئاڵوگۆزیدا بووە هۆی وروژاندنی هەستی نەتەوەیی و کاریگەریی قووڵیشی لەسەر گەلی ئەرمەن جێهێشت.
خاچاتور ئەبۆڤیان ژیانی پێ بووە لە ڕووداوی سەرنجڕاکێش و کەتایبەکی نهێنی و تراژیدی. 15ی تشرینی یەکەمی ساڵی 1809 لە گوندی کاناکەری نزیک شاری یەریڤان لەدایکبووە و ڕۆژی 14ی نیسانی 1848 بەشێوەیەکی نادیار ون دەبێت. تا ئێستاش نەزانراوە کەتایبەکەی چۆن بووە. جگە لەو ڕۆمانە کەمەڵك کتێبی دیکەی لەشێوەی چیرۆك و دیوانە شیعر و بابەتی پەروەردەیی بەزمانەکانی ئەرمەنی و ڕووسی و ئەمانی نووسیوە. هاوکات یەکێکیشە لە پێشەنگەکانی زانستی کوردەڵجی لە ئیمپراتۆریەتی ڕووسیادا کە بەهۆی دیدگای زانستی و مرۆڤدۆستانەی، توانی بنەمای پتەو بە لێکۆڵینەوە لە مێژوو و زمان و فۆلکلۆری کوردی دابڕێژێت.

ئاکۆ عەبدوڵا